

69-ე სამეცნიერო სესია

მასალები

2010 წლის 20-23 დეკემბერი

რედაქტორები — **ავთანდილ არაბული**
თამარ ვაშაკიძე

მ უ შ ა ო ბ ი ს გ ე გ მ ა

20 დეკემბერი, 12⁰⁰ საათი

- აღ. ჭ ი ნ ჭ ა რ ა უ ლ ი , ეტიმოლოგიური შენიშვნა. საწმისი
- თ. უ თ უ რ გ ა ი ძ ე , /ი/ ხმოვნის ვარიანტები ძველ ქართულსა და თანამედროვე დიალექტებში
- ა. ა რ ა ბ უ ლ ი , ლ. ბ ი ნ ი ა შ ვ ი ლ ი , ლ. ს ო ხ ა ძ ე , ქცევის ფორმათა ასახვის ზოგი საკითხისათვის ქველის ახალ რედაქციაში
- გ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი , ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან. 8. მანდა
- მ. რ ო ბ ა ქ ი ძ ე , „აღდატ“ („აღდაჭ“) სიტყვის სემანტიკისათვის ძველ ქართულ ენაში (ქართულ-სომხურ ენობრივ ურთიერთობათა შუქზე)
- კ. მ ი თ ა გ ვ ა რ ი ა , ფერთა აღმნიშვნელი ლექსიკის ძირითადი ტერმინები ადილეთურ ენაში
- მ. ბ უ კ ი ა , ქართველური ლექსიკა ვ. კასლანძიას „აფხაზურ-რუსულ ლექსიკონში“
- ლ. კ ე ლ ა უ რ ი ძ ე , საერთოქართველურ ჰარმონიულ კომპლექსთა შესატყვისობათათვის ბურუშულსა და ბასკურ ენებში
- ნ. ფ ო ნ ი ა ვ ა , აფხაზური ენის CVC ტიპის ზმნურ ძირთა ფონემური შედგენილობისათვის

©არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ISBN

21 დეკემბერი, 12⁰⁰ საათი

- გ. კ ვ ა რ ა ც ხ ე ლ ი ა , ლ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე , ბიძინა ფოჩხუას თე-ზაურუსი, როგორც ქართული ენის შინაარსობრივი პლანის პარადიგმატული მოდელი
- გ. გ ო გ ო ლ ა შ ვ ი ლ ი , ჰ- და ს- პრეფიქსთა ფუნქციისათვის ქართულში
- ვ. შ ე ნ გ ე ლ ი ა , კვლავ ი ბ ე რ - და ი მ ე რ - ფუძეთა შესახებ
- ტ. გ უ რ გ ე ნ ი ძ ე , იერარქიული მიმართება გრამატიკულ კლასებს შორის
- მ. ლ ო ნ ტ ი , ღმერთის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდისათვის
- ე. გ ა ზ დ ე ლ ი ა ნ ი , ნათესაობითი ბრუნვის ალომორფთა განაწილებისათვის ხმოვანფუძიან სახელებთან სვანურში
- რ. ჭ კ ა დ უ ა , უსუფიქსო გარდაუვალ ზმნათა ფორმობრივ-სემანტიკური ანალიზისათვის სვანურში
- თ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე , წყევლა-მუქარის, ფიცისა და ლოცვის ფორ-მულები დ. კლდიაშვილის შემოქმედებაში
- ე. შ ე ნ გ ე ლ ი ა , ზოგი მეგრული ფუძის ეტიმოლოგიისათვის (მუსხ-ი//მოსხ-ი, თესხ-ი//თისხ-ი, მუსხიშა(ხ), თესხიშა(ხ)//თის-ხიშა(ხ))
- რ. ლ ო ლ უ ა , კავკასიის ალბანური ანბანის ასო-ნიშანთა რაოდენობის დადგენისათვის

22 დეკემბერი, 12⁰⁰ საათი

- მ. ს უ ხ ი შ ვ ი ლ ი , გვარის ფორმები გამოხატულებისა და შინაარსის პლანის მიხედვით
- მ. ჩ უ ხ უ ა , სვანური მიცემითის -ან სუფიქსი და მისი პარალელები სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენებში
- შ. გ ა ბ ე ს კ ი რ ი ა , ენათმეცნიერულ-ისტორიული მოსაზრებები ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის წარმომავლობის შესახებ
- ც. კ ვ ა ნ ტ ა ლ ი ა ნ ი , **წმინდა** და **წმიდა** ფორმათა მონაცვლეობისათვის
- თ. ბ უ რ ჭ უ ლ ა ძ ე , ერთი ტიპის პარატაქსული წინადადების შესახებ
- მ. ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე , ლექსიკოგრაფიული სემანტიზაციის ვერბალური საშუალებები და ლექსიკონთა ტიპოლოგიის პრობლემა
- ქ. მ ა რ გ ი ა ნ ი - ს უ ბ ა რ ი , სუბკატეგორიათა ომონიმისა და მათი სემანტიკური ურთიერთმიმართებისათვის სვანურ ენაში
- ნ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე , არსებით სახელთა ჯგუფები ქართულში
- მ. თ ე თ რ ა ძ ე , ბაცბურ ერთმარცვლიან CV და VC ტიპის სახელურ ფუძეთა კლასიფიკაციისათვის

23 დეკემბერი, 12⁰⁰ საათი

- ვ. შენგელია, საგრანტო პროექტზე მუშაობის მეორე წლის (IX-XII კვარტალები) შედეგების შესახებ
- ნ. მაჭავარიანი, ბათუმელ აფხაზთა მეტყველების შესახებ. III
- რ. ფარეულიძე, რიცხვით სახელთა ზოგი თავისებურების შესახებ ჩეჩნური ენის ქისტურ დიალექტში
- ლ. სანიკიძე, ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმათა წარმოების თაობაზე ბაცბურ (წოვა-თუშურ) ენაში
- ლ. აზმაიფარაშვილი, ზოგ სინტაქსურ თავისებურებათა შესახებ ხუნძური ენის ანწუხურ დიალექტში
- ნ. არდოელი, ლაბიალიზებული კომპლექსის გამარტივებისათვის ბეჟიტურ ენაში
- რ. ლოლუა, პრედიკატული სინტაგმის კონსტრუქციებისათვის უდიურ ენაში

ავთანდილ არაბული, ლალი ბინიაშვილი,
ლიდა სოხაძე

ქცევის ფორმათა ასახვის ზოგი საკითხისათვის ქეგლის ახალ რედაქციაში

„ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ (რეატომეული) შეინიშნება არაერთგვაროვნება (არათანამიმდევრულობა) იმგვარი ზმნური სალექსიკონო ერთეულების გრამატიკული კვალიფიკაციისას, რომლებსაც ფორმა სასუბიექტო (სათავისო) ან საობიექტო (სასხვისო) ქცევისა მოეპოვებათ, მაგრამ გრამატიკული შინაარსის თვალსაზრისით ამგვარ გაგებას არ (*resp.* აღარ) შეიცავენ. მაგალითისამებრ:

გაითვლი-ს (გაითვალა, გაუთვლია) გრდმ.

გადაითვლი-ს (გადაითვალა, გადაუთვლია «თავისთვის») გრდმ. სუბ. ქც. გადათვლის ზმნისა

გამოითვლი-ს (გამოითვალა, გამოუთვლია) გრდმ. სუბ. ქც.

გაიცინებ-ს (გაიცინა, გაუცინია) გრდმ.

გაიღიმებ-ს (გაიღიმა, გაუღიმი) გრდმ. სუბ. ქც. გააღიმებს ზმნისა

გაიღვიძებ-ს (გაიღვიძა, გაუღვიძნია) გრდმ.

დაიძინებ-ს (დაიძინა, დაუძინია) გრდმ. სუბ. ქც. დააძინებს ზმნისა

ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ამგვარ ფაქტებს არაერთგვარის მიჰქცევია ყურადღება. აკაკი შანიძე მსგავს ფორმებს „უფუნქციო“ ან „ფორმალურ“ სათავისოს (შესაბამისად — სასხვისოს) უწოდებს.

როგორც მასალა წარმოაჩენს, თავისთავად ქცევათა ამგვარი „ცრუ“ გამოხატვის შემთხვევები ერთგვაროვანი არ არის. შეიძლება გამოიყოს რამდენიმე ქვეჯგუფი:

1. ფორმები, რომელთაც საოპოზიციო ნეიტრალური ქცევა საერთოდ არ მოეპოვება და „ნეიტრალიზებული“ სასუბიექტო ქცევის ფორმა იკავებს მის ადგილს: გა-ი-აზრებ-ს, გა-ი-ანგარიშებ-ს, გა-ი-მეორებ-ს... გა-ი-ძახებ-ს, გა-ი-ხმობ-ს...

2. ფორმები, რომელთაც საპირისპირო ნეიტრალური ქცევის ფორმები მოეპოვება, მაგრამ შინაარსით იგივეა, რაც ნეიტრალური (სასუბიექტო) ფორმები: იწვევს (აწვევს), დაიპატიჟებს (დაჰპატიჟებს)

ქებს), „გა“თვლის (გათვლის)... „გა“იქნევს, „გა“იგნებს, „გა“იკვლევს და მისთ.

3. ქცევის საოპოზიციო ცალები არსებობს, მაგრამ ისინი შინაარსობრივად (ძირითადი შინაარსის თვალსაზრისით) ერთ სიბრტყეში არ მდებარეობს, „აღდენილია“: გაიცინებს, გაიღიმებს, გაიღვიძებს, დაიძინებს... უკუქცევითობის გაძლიერება აქ საერთოდ ობიექტის „შთანქმას“ იწვევს. სხვა ფუნქციონალურ სიბრტყეში შეიძლება ისინი სრულფასოვან ქცევის ფორმებად წარმოგვიდგეს. შდრ.: გა-ა-ცინებს-ს — გა-ი-ცინებს-ს (თავს) — გა-უ-ცინებს-ს (ის მას გულს)...

4. ფორმები, რომელთა ერთი (უპირატესი) გრამატიკული შინაარსი ვნებითის სემანტიკას უტოლდება: გაიფრენს (გაუფრენს), გაიწკრიალებს... გაიბრაზუნებს, გაიჯახუნებს... გაიამინდებს, გაიპაპრილებს...

სხვაგვარ ფუნქციონალურ ოპოზიციასში ამ ფორმათა საქცევო პოტენცია რეალიზებულია. შდრ.:

ა-ა-ფრენს-ს — (ბუზცსაც არ) ა-ი-ფრენს-ს — (ოფოფებს) ა-უ-ფრენს-ს

გა-ა-ტყლაშუნებს-ს — (მათრახს) გა-ი-ტყლაშუნებს-ს — გა-უ-ტყლაშუნებს-ს...

ქეგლის ახალ რედაქციაში არის მცდელობა, რომ, ერთი მხრივ, თანამიმდევრულობა იქნეს დაცული ქცევის „ცრუ“ ფორმათა წარმოდგენისას, ხოლო მეორე მხრივ — დიფერენცირებულად იქნეს წარმოდგენილი ქცევის „ცრუ“ და რეალიზებული ვარიანტები.

მ ა ნ ა ნ ა ბ უ კ ი ა

ქართველური ლექსიკა ვ. კასლანძიას „აფხაზურ-რუსულ ლექსიკონში“

ქართველურ-აფხაზური ენობრივი ურთიერთობების კვლევა საუკუნეზე მეტ ხანს ითვლის და სოლიდური ლიტერატურით არის წარმოდგენილი, მაგრამ გასაკეთებელი ჯერაც ბევრია.

ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული ურთიერთობების კვლევისთვის ახალ საინტერესო მასალას იძლევა ვ. კასლანძიას

„აფხაზურ-რუსული ლექსიკონი“ (2005 წ., სოხუმი). იგი მოიცავს 30 ათასამდე სიტყვა-სტატიას, მასში შეტანილია დიალექტური, სასაუბრო, მოძველებული სიტყვები, ნეოლოგიზმები, ასევე აფხაზ მუჰაჯირთა მეტყველებისთვის დამახასიათებელი ლექსიკა და ე. წ. „ტყის ენა“. მათ შორის გვხვდება 100-ზე მეტი ქართველიზმი, რომელიც წინა ლექსიკონებში თუ ქართველურ-აფხაზური ლექსიკური ურთიერთობებისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო ნაშრომებში ვერ მოხვდა.

ვ. კასლანძიას ლექსიკონში წარმოდგენილი უცნობი ქართველური მასალა საშუალებას იძლევა ახლებურად გაშუქდეს სესხების მიმართულება, ქრონოლოგია, ნასესხები ლექსემის ცხვივების სავარაუდო ეტაპები.

მოძიებული მასალა დაყოფილია რამდენიმე ნაწილად:

1. ახალი ფონეტიკური ვარიანტები, რომლებიც სხვა ლექსიკონებში არ გვხვდება:

ა-ზარაბა „ზიარება“ — **ა-ზარება** (ჯანაშია); **ა-კამპტრ** „ჯონჯოლი“ (< მეგრ. **კამპარი**) — **ა-ქამპტრ** (შაყრილი); **ა-კ'გნთხ** „კუთხე“ (< მეგრ. **კუნთხუ**) — **ა-კ'გნდხ'გ** (ჯანაშია); **ა-ღაღაქია** „კიბორჩხალა“ (< მეგრ. **ღაჭაქია**) — **ა-ღაღაქია** (ჯანაშია)...

2. ყველაზე დიდ ნაწილს შეადგენს სიტყვები, რომლებიც სხვა ლექსიკონებში არ გვხვდება და მკვლევრების ყურადღების მიღმა დარჩენილი:

ა-ბანძი^{1/2} „სკანდალი“ < **ბანძი** (მეგრ.) „დავიდარაბა, ალიაქოთი“; **ა-ბაკ'ან** „აფხაზური სახლის დირე“ < **ბოკონი** „მორის ბოძები, რომელზედაც დაყრდნობილია ფიცხული სახლის სასაძირკვლე დირეები“; **ა-ბერზანლ** „ორღესული შუბი“ < **ბორზალი** (მეგრ.), **ბოძალი** (ქართ.) „ორწვერა ისარი“; **ა-კ'ადაც** „ქაცვი“ < **კვადაცი** (მეგრ.) „ქაცვი“; **ა-ტანძალ** (აბჟ.) „მარტოხელა, ობოლი“ < **ომბოლი** (მეგრ.) „ობოლი“; **ა-ქ'გვა** „კონუსის ფორმის კალათი თევზის დასაჭერად“ < **ქუფე** (მეგრ.) „ფრინველის, ცხოველის დასამწყვდევი გალია“; **ა-ხ'არიანლ** (აბჟ.) „ქოლერა“ < **ხორიანლე** (მეგრ.) „ქოლერა“

3. კომპოზიტები, რომლის შემადგენელ ნაწილები სხვა ლექსიკონებში გვხვდება, მაგრამ ახალ ლექსიკურ ერთეულად პირველად ვ. კასლანძიასთანაა წარმოდგენილი:

ა-კაკანგძბალ „ნიგვზის საწებელი“ < **ა-კაკან** „კაკალი“, **ა-სეძბალ** „საწებელი“; **ა-მარგ'გლტამა** „ატმის ჯიში“ < **მარგული** (მეგრ.) „შავი ქლიავი“; **ა-ტამა** „ატამი“; **ა-ჩგყ'უატალა** „ფარისებრი ჯირკვალი“ < **ა-ჩგყ'** „ჩიყვი“; **ა-ტატალა** < **ოტოლე** (მეგრ.) „ჯირკვალი“.

4. სიტყვას ახალი, მანამდე უცნობი მნიშვნელობა შეუძენია:

პაპანწყვრ „გაიძვერა“ (ბლაჟბა) — „1. ჯოჯოხეთი, ქვესკნელი, 2. საშინელი, ძნელად მისაღწევი ადგილი, 3. საშინელება“ (კასლანძია). შდრ. **პაპანწყვირი / პაპანწყვილი** (მეგრ.) „წყლიანი ორმო; საშიში გუბე ძნელად გადასასვლელი; სახიფათო გზა, ადგილი“; **ა-ლლამ** „ლაღვი“ (ჯანაშია) — „უდიდესი ძალის მქონე ზღაპრული არსება“ (კასლანძია).

თ ე ა ბ უ რ ჭ უ ლ ა ძ ე

ერთი ტიპის პარატაქსული წინადადების შესახებ

პარატაქსულ წყობაში გვხვდება ისეთი ტიპის წინადადებები, რომელთა კომპონენტ წინადადებათა შესაკრეულად რომელიმე წევრის განმეორებასთან გვაქვს საქმე: „**ორივენი** დაჩუმდნენ, **ორივენი** დარწმუნდნენ“ (ილია); „**მე** გლუხკაცს გუშინდელი ბავშვივით კი არ შევხარი, **მე** ვსინჯავ, **მე** ვჩხრეკავ“ (ილია).

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ შერწყმული წინადადება ზოგჯერ მომდინარეობს რთულ თანწყობილ წინადადებათაგან. ამის ნიმუშად მოჰყავთ ასეთი ტიპის წინადადებები: „და მეორემან შეირთო იგი და მოკუდა იგიცა“; „განიღუძა იოსებ ძილისა მისგან და ყო ეგრე..და წარიყვანა მან ცოლი თვისი“ (კიზირია, 1953). მსგავსი მაგალითები ახალ ქართულშიც გვაქვს:

„ორივენი ჩაჩუმდნენ და ორივენი მაინც კიდევ გაოცებულნი იმეორებდნენ ოცნებაში გუშინდელს საოცარს ამბავსა“ (ილია); „მეც ვიწვი, მეც ვიტანჯები“ (ყაზბ.); „ყველა საქვეყნო საქმეს ის ნათლავს, ისა ზრდის, ჰკვებავს“ (ჯავახ.); „მხოლოდ მან გასწია თეიმურაზის ავბედითი უღელი, მან გაიზიარა მისი ჭირი და ვარამი“ (ჯავახ.).

მიღებული თვალსაზრისით, გამეორებული ქვემდებარის ამოღებით (რაც ეკონომიის შედეგია) გვრჩება შემდეგი სახის შერწყმული წინადადებები: ორივენი ჩაჩუმდნენ და მაინც კიდევ გაოცებულნი იმეორებდნენ ოცნებაში გუშინდელს საოცარს ამბავსა; მეც ვიწვი, ვიტანჯები; ყველა საქვეყნო საქმეს ის ნათლავს, ზრდის, ჰკვებავს....

ერთი შეხედვით, მსგავს წინადადებებში თითქოს რამდენიმე ქვემდებარეა, რომელთაც თავ-თავისი შემასმენლები მიემართება: **ორივენი** ჩაჩუმდნენ, **ორივენი** იმეორებდნენ; **მეც** ვიწვი, **მეც** ვიტანჯები; **ის** ნათლავს, **ის** ზრდის, **ის** ჰკვებავს... ამის მიხედვით დასახელებული ტიპი თანწყობილი წინადადებებია. შეიძლება კი ეს ჩავთვალოთ პარატაქსად? ვფიქრობთ, ამ წინადადებებში ქვემდებარეები მხოლოდ გამეორებაა, ლექსიკური დატვირთვა აქვს და არა-გრამატიკული. სინამდვილეში აქ მხოლოდ ერთი ქვემდებარე გვაქვს, რომელსაც მიეკუთვნება შემასმენლები. ამიტომ ისინი შერწყმული წინადადებებია.

რაც შეეხება ისეთ წინადადებებს, სადაც ქვემდებარე მეორდება ნაწილაკდართული სახით, მათ დამოუკიდებლად ისედაც ვერ განვიხილავთ, რადგან ასეთი ფორმები გულისხმობს იმას, რომ ამგვარივე სიტყვა პირველ წინადადებაშია, მისი ახსნა ამის გარეშე არ ხერხდება. მაგ., „უფალმან მომცა და უფალმანცა მიმიღო“. ამიტომ, ცალკე დამოუკიდებელი ქვემდებარეების სახით მათი განხილვა არ გამოდგება და შესაბამისად, ვერც პარატაქსში გავაერთიანებთ.

შ ა ლ ვ ა გ ა ბ ე ს კ ი რ ი ა

ენათმეცნიერულ-ისტორიული მოსაზრებები ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის წარმომავლობის შესახებ

სამეცნიერო ლიტერატურაში გაზიარებული თვალსაზრისის მიხედვით, ქართული სამეფო გვარეულობის სამშობლო ისტორიული საქართველოს პროვინცია სპერია და მათი ბიბლიური მეფე დავითისგან წარმომავლობის გადმოცემას ისტორიული საფუძველი არ გააჩნია.

მოხსენებაში გვარსახელ ბაგრატიონის ეტიმოლოგიასა და დინასტიის წარმომავლობაზე სხვა მოსაზრებებია გამოთქმული. ქართველ მეფეთა გვარის ამოსავალი სახელის – ბაგრატი, ისევე როგორც ბაკურის, ირანული წარმომავლობის ვერსია არ მართლდება. შესაძლოა, ისინი სპერის შავიზღვისპირა ზოლში მცხოვრებ ბექირთა სატომო სახელს უკავშირდებოდეს.

ბერძენი ისტორიკოსების ცნობით, „რიცხვმრავალი ბექირები“, „ბექირთა უსაზღვრო მიწა“; „ნავსადგური ბექირიკოსი, ელინური ქალაქი ბექირიასი“ (პერიპლუსი). ბექირ-ში, ისევე როგორც სხვა ეთნონიმებში (ბიდერი, ფილირი, ეკეპირი), შეიძლება, ერ-/ირ ეთნოფორმანტი გამოიყოს. ბექირების სახელს უკავშირდება თურქულ ენებსა და სპარსულში „სპილენძის“ მნიშვნელობით ცნობილი სიტყვები.

ბექირის ზანურ ვარიანტ *ბაქირ-ზე -ა ფორმანტის დართვით (შდრ. კახ-ა, რუს-ა, აფშილ-ა, აფხაზ-ა) მიღებულია მამაკაცის ანთროპონიმი ბაქრა (XIV ს.), ამ უკანასკნელისაგან კი ნაწარმოებია გვარსახელები ბაქრაძე და ბარქაია.

ბაგრატიონთა სხვა საყვარელი სახელების მსგავსად (აშოტი, სუმბატი, ბივრატი) ჭანურისთვის დამახასიათებელი მკვეთრი ტ-ს დართვის შედეგად გვაქვს ბაგრატი. ასევე ბაქირ/ბაქურის აბრუპტივიანი ნაირსახეობა ბაკური.

მოხსენების ავტორის აზრით, შესაძლოა, შემოწმდეს ქართველი გვირგვინოსნების დავით წინასწარმეტყველთან ისტორიული კავშირის ვერსია:

ბაგრატიონების ბიბლიური მეფისგან მომდინარეობაზე წერენ: კონსტანტინე პორფიროგენეტი, სუმბატ დავითის ძე, მოვსეს ხოსენაცი და სხვები.

ქართველთა წინაპრების – ხეთების მეფე დავითის ზეობის პერიოდში (ძვ. წ. 1010-970 წწ.) პალესტინაში ბინადრობის ფაქტი. ცნობილია მეფე წინასწარმეტყველის ხეთებთან სიანლოვე. ისრაელის მეფის ლაშქარში მრავალად იყვნენ ხეთი მეომრები. მეფე დავითმა არამეელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად ხეთებთან დიპლომატიური ზავი დადო, ურია ხეთელი საბრძოლველად გაგზავნა და შემდეგ მის ცოლზე დაქორწინდა, რომლისგანაც შეეძინა სოლომონი. შდრ. ქართული სამეფო გვარეულობის „დავითიან სოლომონიანად“ მოხსენიება.

მეფე დავითის მშობლიურ ბენიამინის ტომში არის ქართული ეთნონიმური და თეოფორული ანთროპონიმები: ბეხერი, რომი, არდი – დაბადება თ. 46,21. ბეხერი და რომი ეთნონიმებია: ბექირი და რუსი (შდრ. ე-რუშ-მეთ-ი, ძველი ქართული პირის სახელები: რუსი და რუსა), ხოლო არდი, რომელიც ურარტულში მნათობთა ღვთაების მნიშვნელობითაა ცნობილი, დაცულია როგორც ოიკონიმებში ართვინი, ართაშენი, გვარსახელებში (არდიშვილი, არდია), ასევე ქართულ სიტყვა არდადეგი: „არდადეგი არს, რა მკათათვეში მზე ლომზე შევალს, ვიდრე მის გამოცვლამდე ოცდაათი დღენი“ (საბა).

თუ გადმოცემული საზრისი სწორია, მაშინ ქართველი საჭეთ-მყრობელების ბიბლიურ დავითთან კავშირს ისტორიული საფუძველი გააჩნია და შესაბამისად ქართველ ბაგრატიონთა დინასტიას დაახლოებით 28 საუკუნის ისტორია აქვს.

ე ლ ი ს ა ბ ე დ გ ა ზ დ ე ლ ი ა ნ ი

ნათესაობითი ბრუნვის ალომორფთა განაწილებისათვის ხმოვანფუძიან სახელებთან სვანურში

ნათესაობითი ბრუნვა სვანურში სხვა ბრუნვებისაგან განსხვავებით გამოირჩევა ალომორფთა მრავალფეროვნებით, რაც განპირობებულია თანხმოვნის წინა ხმოვნის სხვადასხვაობით. ბრუნვის ნიშნისეული თანხმოვანი არის -შ, რომელიც პრეპოზიციურ მართულ მსაზღვრელთან (ბალსქვემოური დიალექტის გარდა) ყველგან დაკარგულია. სახელის დამოუკიდებლად ბრუნების დროს მორფემის -შ ელემენტი ყოველთვის წარმოდგენილია.

თანხმოვნის წინა ხმოვნებია: -ა, -ე, -ი, -ო და -უ. ჩამოთვლილი ხმოვნები დიალექტების მიხედვით შეიძლება იყოს: გრძელი, მოკლე, უმლაუტიანი, უუმლაუტო და უმლაუტიანი გრძელი.

ენათმეცნიერთა ერთი ნაწილი ნათესაობითი ბრუნვის ამოსავალ ვარიანტად მიიჩნევს -იშ სუფიქსს. მისი სახელის ფუძესთან შეხვედრისას, მორფემათა მიჯნაზე, დიალექტებში სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესების მიმდინარეობის შედეგად ნათესაობითი ბრუნვის მორფემის განსხვავებულ ვარიანტებს ვიღებთ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ბალსქვემოური დიალექტის ზოგ კილო-თქმაში -ა ბოლოხმოვნიან სახელებთან მოსალოდნელი -აშ ალომორფის ნაცვლად უუმლაუტო -აშ გვხვდება, მაგ.: ცხუმ., ბეჩ. დინა, ნათ. დინ-აშ, შდრ. ეცერ., ლხმ. დინ-აშ „გოგოსი“; ცხუმ. ჟინა, ნათ. ჟინ-აშ, შდრ. ეცერ. ლხმ. ჟინ-აშ „ქერასი“; ცხუმ., ბეჩ. ლარდა, ნათ. ლარდ-აშ, შდრ. ეცერ. ლხმ. ლარდ-აშ.

ნათესაობით ბრუნვაში უმლაუტს არ ექვემდებარება ამავე კილო-თქმებში სახელის ბოლო -ო ხმოვანი, მაგ.:

ცხუმ., ბერ. **საბჰო**, ნათ. საბჰო-**შ**, შდრ. უმლაუტიანი ეცერ. ლხმ. საბჰტ-**ეშ** (< საბჰო + **იშ**) „საბჰოსი“; ცხუმ., ბერ. **ბესო**, ნათ. ბესო-**შ**, შდრ. ეცერ. ლხმ. ბესტ-**ეშ** (< ბესო + **იშ**) „ბესოსი“; ცხუმ. ბერ. **აბანო**, ნათ. აბანო-**შ**, შდრ. ეცერ. ლხმ. აბანტ-**ეშ** (< აბანო + **იშ**) „აბანოსი“...

რაც შეეხება **-უ**'სა და **-ი**'ზე დაბოლოებულ სახელებს, ისინი მთელს ბალსქვემოურში ნათესაობითი დაირთავენ **-აშ** ალომორფს, მაგ.: ტუნუ-**აშ** „ქოთნის“, ვურუ-**აშ** „ხვრელის“, მუშგური-**აშ** „სტუმრის“, ბგვი-**აშ** „მაგარის“, რაც გვიანდელი მოვლენა უნდა იყოს.

ბალსქვემოურში სახელის ბოლო **-ო**, **-უ** ხმოვნებს **-იშ** მორფემისეული ხმოვანი აუმლაუტებს და მიღებულ **ო+ი > უე**, **უ+ი > უი** კომპლექსისეულ ხმოვნებს აგრძელებს. შედეგად გვაქვს **-ეშ**, **-იშ** ნათესაობითი ბრუნვის ალომორფები, მაგ.: აბანტ-**ეშ** „აბანოსი“, საბჰტ-**ეშ** „საბჰოსი“, ტუნტ-**იშ** „ქოთნის“, ვურტ-**იშ** „ხვრელის“...

ლაშხურში ბოლო **-ო**, **-უ** ხმოვნები ნათესაობით ბრუნვაში გრძელდებიან, მაგ.: **ო + ი** (< **იშ**); აბან-**ოშ** „აბანოსი“, ბეს-**ოშ** „ბესოსი“...

ლენტეხურ დიალექტში სახელის ფუძისეული ხმოვნის მომდევნოდ ყველა შემთხვევაში **-აშ** (<**-იშ**) ალომორფი იჩენს თავს, მაგ.: დენა-**აშ** „გოგოსი“, თხერე-**აშ** „მგლის“, მუშკარი-**აშ** „სტუმრის“, ჭონტო-**აშ** „ვარიკის“, ტუნუ-**აშ** „ქოთნის“...

ლენტეხურში არსებული ვითარება მხარს უჭერს ნათესაობითი ბრუნვის ამოსავალ ვარიანტად **-იშ** მორფემის მიჩნევას.

ირკვევა, რომ ნათესაობითი ბრუნვის ალომორფთა მრავალფეროვნებას განაპირობებს დიალექტთა მიხედვით მორფემათა მიჯნაზე მიმდინარე ფონეტიკური პროცესები.

გ ი ო რ გ ი გ ო გ ო ლ ა შ ვ ი ლ ი

ჰ- და ს- პრეფიქსთა ფუნქციისათვის ქართულში

ჰ- და **ს-** პრეფიქსები ქართულში პირის ნიშნებად გაიაზრება. რა არის პირის ნიშანი?

— პირის ნიშანი არის ის აფიქსი, რომელიც ზმნის პირიან ფორმაში კონკრეტულ პირს მიემართება; ამ ნიშნის გარეშე ზმნური ფორმა შესაბამისი პირის ვაგებას კარგავს (თუ პირის ნიშნის არქონას).

ნას კონკრეტულ შემთხვევაში რაიმე მორფო-ფონოლოგიური საფუძველი არ გააჩნია).

მაგ.: **გ-წერ**
წერ-ს.

გ- პრეფიქსის ჩამოშორება **გ-წერ** ფორმას პირველი პირის ვაგებას დაუკარგავს, ისევე როგორც **-ს** სუფიქსის ჩამოშორებით დაიკარგება მესამე პირის ვაგება. იგივე ითქმის ობიექტური პრეფიქსების თაობაზეც:

მ-ხატავს, **გვ-ხატავს**

გ-ხატავს.

მ- და **გვ-** პრეფიქსთა ჩამოშორება ზმნურ ფორმებს პირველი ობიექტური პირის ვაგებას დაუკარგავს, **გ-** ს ჩამოშორება — მეორე ობიექტური პირის ვაგებას.

შევნიშნავთ: ფონეტიკურ ნიადაგზე გაუჩინარებული **გ-** პრეფიქსის კომპენსაციას კონტექსტი ახდენს.

შესაბამისად, **გ-**, **-ს**, **მ-**, **გ-**, **გვ-** აფიქსები პირის ნიშნებია.

ჰ- და **ს-** პრეფიქსთა ვითარება სხვაგვარია. სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია, რომ „მე-2 პირის სუბიექტური ნიშანი არის ჰ ან მისი ბგერინაცვალი“ (ა.შანიძე), იგულისხმება **ს-**. ასევე, „მე-3 ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანი არის ჰ, ან მისი ბგერინაცვალი“ (ა.შანიძე), იგულისხმება **ს-**.

მეორე სუბიექტურ პირში შესაბამის გარემოცვაში **ჰ-** და **ს-** წარმოდგენილია, თუმცა ხშირად არ ჩანს ფორმაში (მოსალოდნელ ფონეტიკურ სიტუაციაშიც), ამის გამო ნორმის მიხედვით არ არის სავალდებულო **ჰ-** (**ს-**) პრეფიქსთა დაცვა სუბიექტური მეორე პირის ფორმებში. თუმცა პარადიგმა ამგვარად გამოიყურება:

გ-ქსოვ

გ-ცხოვრობ

ქსოვ || **ჰ-**ქსოვ

ცხოვრობ || **ს-**ცხოვრობ

ქსოვ-ს

ცხოვრობ-ს

მეორე სუბიექტურ პირში პრეფიქსთა ქონა-არქონა სუბიექტურ პირზე მინიშნების თვალსაზრისით არაფერს ცვლის.

იგივე უნდა ითქვას მესამე ირიბობიექტური პირის გამონახტვის თვალსაზრისით. მიუხედავად იმისა, ნორმის მიხედვით შესაბამის ფონეტიკურ გარემოცვაში პრეფიქსები წარმოდგენილი უნდა იყოს, პარადიგმა ასეთ სახეს იღებს:

მ-პარავს

მ-ძულს

გ-პარავს

გ-ძულს

ჰ-პარავს II პარავს **ხ**-ძულს II ძულს
 გავითვალისწინოთ ისიც, რომ **ჰ**-**ლ**- პრეფიქსები ხშირად „აღ-
 ნიშნავს“ პირდაპირ ობიექტს, სადაც ნორმის მიხედვით არაა საჭირო:
 მ-კლავს მ-წვავს
 გ-კლავს გ-წვავს
 კლავს II **ჰ**-კლავს წვავს II **ხ**-წვავს
 ღირსსაცნობია ის ფაქტიც, რომ **ჰ**-**ლ**- პრეფიქსები გვხვდება ერ-
 თპირიან ზმნებშიც (III პირის ფორმებში), სადაც მათ მორფოლოგიუ-
 რი ფუნქცია არ გააჩნიათ:

გ-ყივი ვ-ტირი
 ყივი (II **ჰ**-ყივი) ტირი (ს-ტირი)
 ყივი-ს II **ჰ**-ყივის ტირი-ს II **ხ**-ტირი-ს

ფაქტია: ახალ ქართულში პირის ნიშანთა სისტემაში **ჰ**- და **ლ**-
 პრეფიქსები არ არის მორფოლოგიურად ტოლფასი სხვა პირის ნიშ-
 ნებისა; ზმნის ფორმაში მისი მქონეობა არ არის მორფოლოგიურად
 შეპირობებული (აუცილებელი პირობა).

პრინციპული გვეჩვენება ძველი ქართულის ვითარებაც: ზედ-
 სართავის უფროობითი ხარისხის ფორმებში და ინიან ვნებებში **ხ**-
ჰ- (ხანმეტ და ჰანმეტ ტექსტებში) პრეფიქსთა არსებობა დადასტუ-
 რებაა იმისა, რომ მათი ფუნქცია მხოლოდ პირზე მინიშნება არაა.
 სანარკვე პერიოდში რომ აღარ გვაქვს ეს პრეფიქსები ზედსართავებ-
 სა და ინიან ვნებებში, ფონეტიკის „ბრაღია“; **უმჯობეს** და **იყო**
 ფორმებში ისევე ივარაუდება ნულოვანი ალომორფი, როგორც **უკე-**
თებს და **ემალება** ფორმებში...

ძველ ქართულში საგულისხმოა II სუბიექტური პირის ბრძანე-
 ბითის ფორმათა ჩვენებაც; გავიხსენოთ:

თხრ.: **ხ**-თქუ. **ჰ**-კითხე. ბრძ.: თქუ! კითხე!

პირველ შემთხვევაში გვაქვს პრეფიქსები, მეორეში — არა,
 თუმცა პირიანობის თვალსაზრისით მათ შორის სხვაობა არ არის.

ყოველივე ზემოთქმული დადასტურებაა იმისა, რომ საანალიზო
 პრეფიქსთა მორფოლოგიური ფუნქცია არ არის მხოლოდ კონკრეტულ
 პირზე მინიშნება არც ისტორიულად და არც ამჟამად; მისი
 მქონეობა ზმნურ ფორმაში არ გულისხმობს კონკრეტული პირის
 (სუბიექტურისა თუ ობიექტურის) არსებობას.

ერთი მხრივ, ის ფაქტი, რომ კლასიკოსი მწერლები პრინციპულად
 მოითხოვენ ამ პრეფიქსთა დაცვას იმ შემთხვევებში, სადაც
 ნორმის მიხედვით მათი არსებობა არაა გამართლებული (იხ. გ. გო-

გოლაშვილი, არნ. ჩიქობავას საკითხავები XXI, 2010) და, მეორე
 მხრივ, ქართული ენის დიალექტებში დადასტურებული არაერთი ვა-
 რიანტი **ჰ**-**ლ**- პრეფიქსებისა (იხ. გ. გოგოლაშვილი, XXX დიალექტო-
 ლოგიური სამეცნიერო კონფერენცია, 2010) გვაფიქრებინებს, რომ
 ახალ ქართულში არატრადიციულად უნდა მოხდეს ამ პრეფიქსთა
 ფუნქციების გააზრება (უფრო სტილისტიკურ-სემანტიკური თვალსაზ-
 რისით).

ტ ა რ ი ე ლ გ უ რ გ ე ნ ი ძ ე

იერარქიული მიმართება გრამატიკულ კლასებს შორის

ანდიური ენის მონაცემების გათვალისწინებით ხუნძური ენის-
 თვის აღადგენენ 4-კლასოვან სისტემას:

	მხ. რ.		მრ. რ.
c₁	გ -აწად-ავ	...	*გ -აწად-ალ C₁
c₂	დ -აწად-ად	...	*დ -აწად-ალ C₂
c₃	ბ -აწად-აბ	...	*ბ -აწად-ალ C₃
c₄	*რ -აწად-არ	...	რ -აწად-ალ C₄

„სუფთა“, „წმინდა“

შემოგვაქვს პირობითი აღნიშვნები **c_i** (resp. **C_i**).

„ზოგადი წესი“ (ტ. გურგენიძე 1984) საშუალებას გვაძლევს და-
 ვადგინოთ იერარქიული მიმართება **p** და **h** სიმბოლოებს შორის: თუ
p \wedge **p** = **P** და **h** \wedge **h** = **H**, ხოლო **p** \wedge **h** = **P**, მაშინ **p** > **h** (ანუ, იერარ-
 ქიულ სტრუქტურაში **p** უფრო მაღლა დგას, ვიდრე **h**). თუკი **p** \wedge **h** = **H**,
 მაშინ **h** > **p**; და ბოლოს, თუ **p** \wedge **h** = **P**, და **p** \wedge **h** = **H**, მაშინ სა-
 ჭირო გახდება დამატებითი კრიტერიუმების შემოტანა (ტრანზიტუ-
 ლობის თვისება, დიაქრონიული ნეიტრალიზაციის გათვალისწინე-
 ბა...). **p** და **h** სიმბოლოები ერთმანეთს **A** „და“ ოპერატორით უკავ-
 შირდებიან. ჩაწერის გამარტივების მიზნით **A** ოპერატორი შეიძლება
 გამოვტოვოთ, ანუ, შემოკლებით გვექნება **ph** [(**p** \wedge **h**)-ის ნაცვლად].

ამოსავალ ოთხკლასიან სისტემაში მარტივ **c₁**, **c₂**, **c₃**, **c₄** სიმბო-
 ლოთა ორწევრა კომბინაციები, ჩვენი ვარაუდით, ასე აღინიშნებოდა:

$$\begin{aligned} \{c_1c_1, c_1c_2, c_1c_3, c_1c_4\} &= C_1; \\ \{c_2c_2, c_2c_3, c_2c_4\} &= C_2; \\ \{c_3c_3, c_3c_4\} &= C_3; \\ \{c_4c_4\} &= C_4. \end{aligned} \quad \text{I ეტაპი}$$

„ზოგადი წესის“ მიხედვით გვექნებოდა:

თუ $c_1c_1 = C_1$ და $c_2c_2 = C_2$, ხოლო $c_1c_2 = C_1$, მაშინ $c_1 > c_2$;
 თუ $c_1c_1 = C_1$ და $c_3c_3 = C_3$, ხოლო $c_1c_3 = C_1$, მაშინ $c_1 > c_3$;
 თუ $c_1c_1 = C_1$ და $c_4c_4 = C_4$, ხოლო $c_1c_4 = C_1$, მაშინ $c_1 > c_4$;
 თუ $c_2c_2 = C_2$ და $c_3c_3 = C_3$, ხოლო $c_2c_3 = C_2$, მაშინ $c_2 > c_3$;
 თუ $c_2c_2 = C_2$ და $c_4c_4 = C_4$, ხოლო $c_2c_4 = C_2$, მაშინ $c_2 > c_4$;
 თუ $c_3c_3 = C_3$ და $c_4c_4 = C_4$, ხოლო $c_3c_4 = C_3$, მაშინ $c_3 > c_4$
 ანუ, ამოსავალ სისტემაში (I ეტაპზე) იერარქიული სტრუქტურა ასეთი იყო:

$$c_1 > c_2 > c_3 > c_4$$

IV გრამატიკული კლასის გაქრობის შემდეგ ამ კლასში შემავალი სიტყვები გადავიდნენ III კლასში, ხოლო c_4c_4 კომბინაციის გამოხატვა იკისრა C_3 ფორმამ. განვითარების ამ საფეხურზე გვექნებოდა:

$$\left. \begin{aligned} \{c_1c_1, c_1c_2, c_1c_3\} &= C_1 \\ \{c_2c_2, c_2c_3\} &= C_2 \\ \{c_3c_3\} &= C_3 \end{aligned} \right\} C_4 \quad \text{II ეტაპი}$$

II ეტაპზე C_1, C_2, C_3 ფორმების პარალელურად იხმარება უფუნქციოდ დარჩენილი C_4 ფორმა. თუ არ გავითვალისწინებთ C_4 ფორმას, მაშინ „ზოგადი წესის“ მიხედვით II ეტაპზე ასეთი იერარქიული სტრუქტურა ივარაუდება: $c_1 > c_2 > c_3$. და ბოლოს, თანდათან განდევნა რა პარალელური C_1, C_2, C_3 ფორმები, III ეტაპზე C_4 ნებისმიერი კომბინაციის აღმნიშვნელ ერთადერთ ფორმად მოგვევლინა:

$$\left. \begin{aligned} \{c_1c_1, c_1c_2, c_1c_3\} &= \\ \{c_2c_2, c_2c_3\} &= \\ \{c_3c_3\} &= \end{aligned} \right\} C_4 \quad \text{III ეტაპი}$$

თუ დავუშვებთ უშუალოდ I ეტაპიდან მომდინარე I სისტემას, სადაც C_1, C_2 და C_3 ფორმები გამჭრალია და შემორჩენილია ერთადერთი C_4 ფორმა, რომელიც ნებისმიერ კომბინაციას აღნიშნავს

$$\left. \begin{aligned} \{c_1c_1, c_1c_2, c_1c_3, c_1c_4\} &= \\ \{c_2c_2, c_2c_3, c_2c_4\} &= \\ \{c_3c_3, c_3c_4\} &= \\ \{c_4c_4\} &= \end{aligned} \right\} C_4 \quad \text{I ეტაპი}$$

ამ შემთხვევაში I ეტაპზე დიაქრონიული ნეიტრალიზაციის მომენტის გათვალისწინებით c_4 უნდა იყოს გაბატონებულ მდგომარეობაში დანარჩენი (c_1, c_2, c_3) სიმბოლოების მიმართ: $c_4 > c_1, c_4 > c_2, c_4 > c_3$ (ტ. გურგენიძე 2010). I ეტაპიდან მარტივად მოხდებოდა გადასვლა III ეტაპზე (IV გრამატიკული კლასის გაქრობის შედეგად).

თუ ვივარაუდებთ, რომ ამოსავალ სისტემაში „ზოგადი წესი“ არ მოქმედებდა და C_1, C_2, C_3, C_4 ფორმებით მხოლოდ ერთკლასოვანი ($c_i c_j$ სახის) კომბინაციები აღინიშნებოდა, მაშინ არაერთკლასოვანი (მრავალკლასოვანი) $c_i c_j$ სახის კომბინაციებისთვის დამატებითი $*C_5$ ფორმის არსებობაც უნდა დავუშვათ:

$$\left. \begin{aligned} \{c_1c_1\} &= C_1 & \{c_1c_2, c_1c_3, c_1c_4\} &= \\ \{c_2c_2\} &= C_2 & \{c_2c_3, c_2c_4\} &= \\ \{c_3c_3\} &= C_3 & \{c_3c_4\} &= \\ \{c_4c_4\} &= C_4 & & \end{aligned} \right\} *C_5 \quad \text{I}^* \text{ ეტაპი}$$

IV გრამატიკული კლასის მოშლის შემდეგ უფუნქციოდ დარჩენილი C_4 ფორმამ შეცვალა $*C_5$ და თავის თავზე აიღო არაერთკლასოვანი (მრავალკლასოვანი) კომბინაციების აღნიშვნა:

$$\left. \begin{aligned} \{c_1c_1\} &= C_1 & \{c_1c_2, c_1c_3\} &= \\ \{c_2c_2\} &= C_2 & \{c_2c_3\} &= \\ \{c_3c_3\} &= C_3 & & \end{aligned} \right\} C_4 \quad \text{II}^* \text{ ეტაპი}$$

C_4 ფორმის მიერ სპეციფიკური C_1, C_2, C_3 ფორმების განდევნის შედეგად ადვილად მოხდებოდა II* ეტაპიდან III ეტაპზე გადასვლა.

თეორიულად ასეთი ამოსავალი სისტემის დაშვებაც შეიძლება:

$$\left. \begin{aligned} \{c_1c_1\} &= C_1 & \{c_1c_2, c_1c_3, c_1c_4\} &= \\ \{c_2c_2\} &= C_2 & \{c_2c_3, c_2c_4\} &= \\ \{c_3c_3\} &= C_3 & \{c_3c_4\} &= \\ \{c_4c_4\} &= C_4 & & \end{aligned} \right\} C_4 \quad \text{I}^* \text{ ეტაპი}$$

ამ შემთხვევაში c_4c_4 კომბინაციის აღმნიშვნელი C_4 ფორმა პარალელურად აღნიშნავდა ნებისმიერ არაერთკლასოვან (მრავალკლასოვან) კომბინაციასაც. I* ეტაპზე „ზოგადი წესის“ მიხედვით $c_4 > c_1, c_4 > c_2, c_4 > c_3$; ხოლო c_1, c_2 და c_3 სიმბოლოებს შორის ამავე წესით ვერ დავადგენთ იერარქიულ მიმართებას. IV გრამატიკული კლასის მოშლის შემდეგ მოხდებოდა I* ეტაპიდან II* ეტაპზე გადასვლა, საიდანაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ადვილია III ეტაპზე გადასვლა.

ზემოთ წარმოვადგინეთ განვითარების ოთხი ვარიანტი:

$$\begin{aligned} \text{I} - \text{II} - \text{III} & \dots \text{№ 1} \\ \text{I} - \text{I}^* - \text{III} & \dots \text{№ 2} \end{aligned}$$

I – II – III ... № 3

I – II – III ... № 4

ჩვენ უპირატესობას ვანიჭებთ № 1 ვარიანტს, რომლის მიხედვითაც „ზოგადი წესი“ მოქმედებდა ამოსავალ სისტემაში (I ეტაპზე) და შუალედურ საფეხურზეც (II ეტაპზე).

თ ა მ ა რ ვ ა შ ა კ ი ძ ე

წყევლა-მუქარის, ფიცისა და ლოცვის ფორმულები დ. კლდიაშვილის შემოქმედებაში

საქართველოს ერთ-ერთი დიდი პროვინციის ადეკვატურად ასახვისას დ. კლდიაშვილი გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებს პერსონაჟთა მეტყველებას. ეკონომიკური უძლურების მძაფრი განცდა შეიგრძნობა გმირის თითოეულ სიტყვასა თუ წინადადებაში (დიპლოგსა თუ მონოლოგში).

დამაკინებელი ცხოვრების ორომტრიალში ჩაბმული ადამიანების ტრაგედია ყველაზე ნათლად მათსავე საუბარში მჟღავნდება. ამ მხრივ საინტერესო ჩანს წყევლა-მუქარის, ფიცისა თუ ლოცვის ფორმულათა შესწავლა-ანალიზი. „ჯაფას ნაყოფი არა აქვს... თავს ვეღარ გრჩენულობთ, წელში ვწყდებით მუშაობით, მარა არა გამოდის რა...“ — ეს არის მიზეზი დ. კლდიაშვილის პერსონაჟთა წყევლისაც, მუქარისაც, ლოცვისაც...

წყევლა-მუქარა თუ ფიცი, როგორც ერთგვარი შვება (თუ თავდაცვის საშუალება), ხოლო ლოცვა, როგორც განსაცდელისაგან საიმედო თავშესაფარი, მწერლის პერსონაჟებისათვის ყოველდღიური ცხოვრების ატრიბუტად ქცეულა.

გამწარბებელი და დაბეჩავებელი (ხშირად გაბოროტებული) ადამიანისათვის წყევლის აღმსრულებლად მოიაზრება უფალი, რომელმაც, მათი სიტყვებით, უნდა დალაზვროს, მოსპოს, გაწყვიტოს, შეაჩვენოს ადრესატი (ის, ვის მიმართაც წყევლა წარმოითქმის). მაწყევარისაგან კი დაუზოგავად იწირება და ილაზვრება ეშმაკიც, ადამიანიც, რჯულიც, სახლ-კარიც, დღეცა და საათიც („დასწყევლა ღმერთმა ის დღე, როცა მაგ ოხერი იმ ჯაგებში დასახლდა“; „დას-

წყევლოს ღმერთმა ეშმაკი და მისი მონაწილეც“; „დალაზვრათ ჩემმა გამჩენმა“; „გოუწყრა მაგათ ჩემი გამჩენი“; „გაგაგონა დამბადებელმა არაფერი, ჩემი დარიგება შენ ვერ გეიგონე“; „დასწყევლა და მოსპო მამა ზეციერმა“...).

პერსონაჟები იწყებდებიან ღმერთის მოხსენიების გარეშეც. ასეთ შემთხვევებში სიტყვათა მყარი შეხამების სახელურ კომპონენტებად ძირითადად დასტურდება: **მიწა** („თქვენ გაგიწყდათ **მიწა**“...), **სახელი** („მოისპო თქვენი **სახელი**“...), **რჯული** („ამოვარდა მაგათი **რჯული**“...), **თავი** („მაგას გოუსკდა **თავი**“...), **თვალეები** („მაგას დოუდგა **თვალეები**“...) და სხვ.

ზოგჯერ წყევლის ფორმულაში (რომელიც რთული ქვეწყობილი წინადადებით გადმოიცემა) ისიც ჩანს, თუ რის გამო, რა საქციელი-სათვის იწყებდებიან უმწეო მდგომარეობაში ჩავარდნილი ადამიანები („აოხრდა თქვენი პატრონი, რავარც აქაურობა ააოხრეთ“; „მოისპო თქვენი პატრონი ისე, რავარც ეს ჩემი ნაშრომი მოსპეთ და გააქრეთ“...).

წყევლას კიდევ უფრო ამძაფრებს ერთი და იმავე სიტყვების გამეორება („**თქვენი** სიკვდილი, **თქვენი არ გადარჩენა**, შვილო, **თქვენი არ გადარჩენა**“; „**თქვენ** გაუწყდით თქვენს პატრონს, **თქვენ**“; **მიწა** დაგეყარათ გასაწყვეტლებს, **მიწა**“; „**შენ დაგეწვა** ეს თავი, **შენ დაგეწვა** ეს გვერდები, **ეს, ეს**“; „**შენ დაგეწვა** სიცოცხლე, შე წყეულის შვილო, **შენ დაგეწვა** სული და ხორცი“; „**ერთ დღესაც გაწვეტილან ყველა**, ვისაც არ ვებრალებით, **ყველა ერთ დღეს გაწვეტილან**“...).

გმირის გაუსაძლისი მდგომარეობა, წუხილი თუ სატკივარი ხშირად ოხვრითა და მუქარით გამოიხატება. ასეთ შემთხვევებში თავად პერსონაჟი გვევლინება მოქმედების ინიციატორ-შემსრულებლად: „ვისგანაა, ერთი მაცოდინა ეგ ყველაფერი? ვისგანაა შემზადებული, მანახა, რომ ამ ხელებით სული გავაცხებინო, წითლად შევღებო, ენა ამოვგლიჯო ძირიანად, ოხ მე, ოხ მე!“ ან კიდევ: „მე ოვუხელ თვალებს, თუ კაცი ვარ; მაცადეთ, მალე ყველას გაგიჩენთ მუხლებში კანკალს! მალე!“

ზოგჯერ ფიცი და მუქარა ერთმანეთს ერწყმის: „ჩემს მოხუცებულობას ვფიცავ, მარინეს რომ ცუდი რამე შეამთხვიოთ, ვერც დედა და ვერც შვილი ცოცხალი ვერ გადაამრჩებიოთ“ (თუმცა ძალაგამოლეულ და უიმედო აზნაურებს არც ფიცისა და არც მუქარის აღსრულება არ ძალუძთ).

იფიცებიან დ. კლდიაშვილის გმირები ყოველ წუთსა და წამს, იფიცებიან დაუფიქრებლად, გაუცნობიერებლად, იფიცებიან ტყუილსა და მართალზე: იფიცებენ **ღმერთს** („ღმერთს ვფიცავარ, გასაოცრად დაგშვენიდება...“), **მშობლების სულს** („შენ სრულად წაგებულნი არ იქნები, დედის სული არ წამიწყდეს...“), **ძმობა-მეგობრობას** („ძმობას ვფიცავარ, მე ვნანობ, რატომ შეგები მაგ საქმეს...“), **ცოლ-შვილს** („შენ არ მომიკვდე... ცოლ-შვილი არ დამეხოცოს...“), **საკუთარ თავს** („მე არ მოკვდე, ბესარიონ, შენ ასე იაფად ვერ იშვოვ სიძედ მისთანა ყმაწვილი...“). ასეთივე გატაცებით აფიცებენ სხვებსაც („შენს ცოლ-შვილს გაფიცებ, იმ შენს საყვარელ ქალიშვილს გაფიცებ, რომლის ბედნიერებას ასე მწარედ ეჩქარები, ხომ არავინ შემოგძლევია ამ დღეებში?“), მაგრამ არაგულწრფელია მათი ფიცი... ეჭვს იწვევს...

„გმადლობ უფალო!“ — ხშირად იმეორებენ დ. კლდიაშვილის პერსონაჟები შემადრწუნებელი შიშისაგან თავდასაღწევად. გაიტანენ დღევანდელ დღეს უიმედოდ დარჩენილი აზნაურები თუ ამოწყდებიან? გაუმკლავდებიან გაუსაძლის შიმშილსა და სიღატაკს თუ დაიქცვიან სამუდამოდ? — ისინი უძლურნი არიან, ამ კითხვებზე პასუხი გასცენ ან რაიმე მოიმოქმედონ უმწეო მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად. მათ ეს არ ხელეწიფებათ, მათი შრომა-წვალეობა უშედეგოა. ამ გაჭირვებას მამაზეციერმა უნდა მიხედოს. „ამაზედაც გმადლობო“ — ამიტომ იმეორებენ ასე ხშირად ისინი, თუმცა ამ სიტყვებში წყენა მეტია, ვიდრე მადლიერება.

ახლა უკვე შევლა-გადარჩენას (და არა ვინმეს მოსპობა-განადგურებას) სთხოვენ ისინი გამჩენს („ღმერთმა ყოველივე მწუხარება გაშოროს“; „ღმერთმა პირნათლად გამყოფოს“; „ღმერთმა შენი თავი მიცოცხლოს“; „ღმერთმა გიწინამძღვროს“...). მათს ვედრებას კიდევ უფრო აძლიერებს ერთი და იმავე სიტყვების რამდენჯერმე გამეორება (როგორც ეს წყევლის დროს იყო): „**ღმერთმა მოგცეს**, შვილო, **ღმერთმა მოგცეს**“; „**ღმერთმა გაგანაროს**, შენი ჭირივე, **ღმერთმა გაგანაროს**“; „**ღმერთმა ნუ დაგივიწყოს**, შვილო, ყოველივე სიკეთე, **ღმერთმა ნუ დაგივიწყოს**“... თუმცა მათი ლოცვაც ხშირად არაგულწრფელია.

იწყევლებიან, იმუქრებიან, იფიცებიან და ილოცებიან დ. კლდიაშვილის პერსონაჟები — სასოწარკვეთილნი, უმწეონი, უქონელნი... გაუფასურებულია მათი საქმეც და სიტყვაც.

მ ა კ ა თ ე თ რ ა ძ ე

ბაცბურ ერთმარცვლიან CV და VC ტიპის სახელურ ფუძეთა კლასიფიკაციისათვის

1. ბაცბურში სახელურ ფუძეთა განხილვისას გამოიყო VC და CV ტიპის ერთმარცვლიანი ფუძეები შემდეგი ნაირსახეობებით: ა) VC, V_{გრ}C, V_ლC, VCC, V_ლCC, VCCC. ამავე ტიპში შევიყვანეთ V⁶ სახის სამი ფუძე, რომლებიც აღიდგენენ ფუძის ბოლო თანხმოვანს. VC ტიპის სულ 27 ფუძე გამოიყოფა, რომელთა უმეტესობა ნასესხებ სიტყვებად ითვლება. ამ ტიპის ფუძეთა ნაირგვარობას ქმნის ერთი მხრივ, ანლაუტის ხმოვანი, რომელიც თავისი ბუნებით შეიძლება იყოს: მარტივი, გრძელი ან დიფთონგი, მეორე მხრივ კი, აუსლაუტის თანხმოვანკომპლექსები, რომლებიც ძირითადად ორწევრია (11) და ერთი ქართულიდან შესული VCCC ტიპის ფუძე — „ანწლ“.

2. CV ტიპის ერთმარცვლიანი ფუძეები წარმოდგენილია შემდეგი ნაირსახეობებით: საკუთრივ ცალი თანხმოვნისა და ხმოვნის ერთობლიობით, სადაც სადა ხმოვნის (24) გარდა ფუძე შეიძლება ბოლოვდებოდეს ნაზალიზებულ ხმოვანზე (17), დიფთონგსა (15) და გრძელ ხმოვანზე (2). ასევე ერთმარცვლიანი ფუძის ანლაუტში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ორი ან სამი თანხმოვანი ერთად. სულ CV ტიპის (CV, CV_{გრ}, CV⁶, CV_ლ, CCV, CCV⁶, CCCV, CCCV⁶) 85 სტრუქტურული ერთეული დავითვალეთ, სადაც ასევე უმრავლესობა ნასესხები სახელია.

3. შედარების მხრივ CV ტიპის ფუძეები, რომელთა აუსლაუტი სადა ხმოვნითაა წარმოდგენილი, ბაცბური ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდს მიეკუთვნება. ფუძეებს ეძებნებათ შესატყვისები სხვა ნახურ ენებში. რაც შეეხება ნაზალიზებული ხმოვნით დაბოლოებულ ფუძეებს, ისინი შეიძლება ორ ჯგუფად დაგყოთ: 1. ქართულიდან (ან ქართულის გზით) შესული CVS ტიპის ბოლოკიდურა სონორით წარმოდგენილი ფუძეები, რომლებიც CV ტიპის გამხდარან ბაცბური ენის ბუნებიდან გამომდინარე. 2. ფუძეები, რომელთაც სხვა ნახურ ენების მასალასთან შეპირისპირებისას ფუძის ბოლოს აღუდგებათ თანხმოვანი.

სპეციალურ ლიტერატურაში ასევე განხილულია CV_ლ ტიპის ფუძეები, რომელთა რეკონსტრუქციისასაც CVC ტიპი აღდგება (რ. გაგუა, ლ. სანიკიძე). ამგვარად, CV ტიპის ფუძეთა გაანალიზებისას

ამოსავლად ისევ ამ ტიპის სტრუქტურა მხოლოდ ერთეულ სახელებში აღდგება.

4.CV და VC ტიპის ფუძეებში წარმოდგენილი თანხმომავანკომპლექსები შემდეგ ნაირგვარობებს გვაძლევს: ა) ის ორწევრა კომპლექსები, რომლებიც ქართულიდან შესულ ფუძეებს დაუცავს: აუსლაუტში — CS, CSp, SpSp, ანლაუტში — SSp, CS, SpSp, SpC, SpS. ბ) საკუთრივ ბაცბურ სახელებში წარმოდგენილია შემდეგი ორწევრა თანხმომავანკომპლექსები: აუსლაუტში — SC, CSp, ანლაუტში — SpC, CSp, CC (1).

სამწევრა კომპლექსები მხოლოდ ნასესხებ სახელებშია დაცული სხვადასხვა მიმდევრობის თანხმომავანებით, თუ არ ჩავთვლით „ფსტუ“ სახელს, სადაც ისტორიულად ორწევრა კომპლექსი შპჩ გამოიყოფა.

ვახტანგ იმნაიშვილი

ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან

8. მანდა

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში განმარტებულია: „მანდ — მაგავე ადგილს“.

„ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ მიხედვით, „მანდ, მანდა ნიშნავს: „იმ ადგილას, სადაც იმყოფება ის პირი, რომელსაც მიმართავენ“.

როგორც წესი, მანდა არაა ახსნილი ძველი ქართულის ლექსიკონებში (მათ შორის ძველ ტექსტებს დართულ ლექსიკონებშიც). მიიჩნევენ, რომ მას უძველეს ძეგლებში დღევანდელი მნიშვნელობა ჰქონდა და, ამდენად, განსამარტავი არაფერია.

„შუშანიკის წამებაში“ არის ასეთი ადგილი: „და ჩუენ-ღა ამას განვიზრახვედით, მოვიდა ყრმაჲ ერთი და თქუა: „იაკობ მანდა არსა?“ და მე ვარქუ: „რაჲ გინებს?“ და მან მრქუა: „უწესს პიტიახში“. რატომ არ შეიძლება, ვარსქენის მიერ გამოგზავნილ კაცს ეკითხა: „იაკობი აქ არის?“ განა ეს უცნაურად ჟღერს?

ანალოგიური შემთხვევა გვაქვს „ვეფხისტყაოსანში“:

„ძოდან ხელქმნილსა გიჭვრეტდი კუბოსა შიგან მჯდომია,

მანდა ყველაი მასმია, რაცა შენ გარდაგხლომია“ (378,4).

„ვეფხისტყაოსნის“ ათ ხელნაწერში (FIJKLORTZY) **მანდას** ენაცვლება „აქა“, ეს ფაქტი ჩვენი შემთხვევისთვის საგულისხმო ვარაუდის გამოთქმის შესაძლებლობას იძლევა: გამოდის, რომ V საუკუნეშიცა და შუა საუკუნეებშიც **მანდას** შეიძლებოდა ჰქონოდა „აქ“ ზმნიზედის მნიშვნელობა.

ძველ ტექსტებში **მანდა** მეტწილად დღევანდელი მნიშვნელობით იხმარებოდა: „ნუ შთაჰვარდები წყალსა მაგას შიდა, რამეთუ ბოროტ არიან მვეცნი ეგე, რომელნი იყოფიან **მანდა** შიდა“ („წამებაჲ წმიდისა თეკლადისი“); „ჰრქუა მას დედაკაცმან მან: „რაჲ გნებაგს, შემოვედ და მაუწყე მე, ხოლო მე **მანდა** არა მოვალ“ (იოანე მოსხი, „ლიმონარი“); „ჰრქუა მას კაცმან მან, რომელმან მიმიყვანა მე: „შემოსლვაჲ გუნებაგს **მანდა**, განგვლე და შემოვიდეთ“. მიუგო კაცმან მან შინაგანით და ჰრქუა: „ვერვინ მათგანი შემოვალს ადგილსა ამას“ (იქვე).

ზოგიერთ შემთხვევაში **მანდას** თანაბრად შეიძლება მიესადაგოს როგორც „მანდ“, ისე „აქ“ ზმნიზედები, ზოგან კი უფრო ადვილია **მანდას** მნიშვნელობის ცალსახად დადგენა, რადგან ტექსტში პირდაპირი დაპირისპირებაა აქა და **მანდა** ზმნიზედებისა: „მიუძღვნ ღმერთი ამათ აქეთ და **მანდა**“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“); ოდეს-იგი გამოხედვით სიმრავლე ქალაქისაჲ და ეძიებდით ღმერთთა მათ თქუენთა, ... მაშინ მე **მანდა** ვიყავ (იქვე b). უფრო ძველ a რედაქციაშია: მაშინ მე **მუნ** ვიყავ“.

ამათ გვერდით გვხვდება ისეთი მაგალითები, რომლებშიც **მანდა** ზმნიზედს დღევანდელის საპირისპირო გაგება აქვს და „აქა“ შეესატყვისება: ქვემოთ მოხმობილი ყველა ნიმუში **მანდას** ჭეშმარიტი მნიშვნელობის დასადგენად შედარებულია ბერძნულ, გერმანულ და რუსულ ტექსტებთან. ასე რომ, ორაზროვნება აქ გამორიცხებულია:

„მაშინ მოვიდა იესუ დაბასა მას, ... და ჰრქუა მათ: დასხედით **მანდა** ვიდრემდე მივიდე იქი და ვილოცო“ (მათე 26,36); „ჰრქუა მათ მოსე: დეგით **მანდა** და ვისმინო, რაჲ-ძი ბრძანოს უფალმან თქუენთს“ (რიცხუთა 9,8); „ჰრქუა აბრაჰამ მონათა თჳსთა: დასხედით **მანდა** კარაულსა თანა და მე და ყრმაჲ ესე წარვიდეთ ვიდრე იქიმდე და თაყუანის-ვსცეთ და მოვაქციოთ თქუენდავე“ (დაბადება 22,5. ასეა **A** და **S** ხელნაწერებში. **C** და **B** ხელნაწერებში კი მას სინონიმური „აქა“ ცვლის: „დასხედით აქა“); გეტყვ თქუენ ჭეშმარიტად: „არიან ვინმე **მანდა** მდგომარეთაგანნი, რომელთა არა იხილონ გემოდ

სიკუდილისაჲ, ვიდრემდე იხილონ სასუფეველი ღმრთისაჲ“ (ლუკა 9,27); „აწ დაადგერით **მანდა** თქუენცა ლამესა ამას და ვცნა, რაჲ შესძინოს უფალმან თქუემად ჩემდა მომართ“ (რიცხუთა 22,19 გელათ); „ჰრქუა მოსე ძეთა გადისთა და ძეთა რუბენისთა: ძმანი თქუენნი ვიდოდინ ბრძოლად და თქუენ ჰსხდეთ **მანდა?**“ (რიცხუთა 32,6 გელათ); „ჰრქუა იესუ მოწაფეთა თჳსთა: დასხედით თქუენ **მანდა** წუთ ერთ, ვიდრემდე მივიდე და თაყუანის-ვსცე“ (მარკოზ 14,32). უკანასკნელი ნიმუში ლატალის ხელნაწერიდან არის დამოწმებული. სხვა ხელნაწერებში, მათ შორის ადიშურ რედაქციაშიც, **მანდა** არ გვხვდება. შესატყვის ადგილას იქ გვაქვს: „დასხედით **აქა**“.

ეს მაგალითი მეტად საყურადღებოა. ჩანს, IX საუკუნის მიწურულისთვის, როცა ქართულ ოთხთავებს შორის ერთ-ერთი ყველაზე ხნოვანი ადიშის სახარება გადაიწერა, **მანდას** ხმარებას დღევანდელი მნიშვნელობით საფუძველი მოერყა (ბუნებრივია, თავდაპირველად ზეპირ მეტყველებაში, შემდეგ კი წერილობით ძეგლებშიც), რაკი ადიშის რედაქციის გადამწერმა იგი „აქა“-თი შეცვალა. საფიქრებელია, რომ იმ დროისთვის ზოგიერთი ძეგლის გადამწერმა ხელი არ ახლო **მანდას** და ეს ფორმა უცვლელად, ძველი სახით დატოვა. სხვებმა კი, **მანდას** ომონიმურ ბუნებას რომ შეცდომაში არ შეეყვანა მკითხველი, თავი აარიდეს ამ ორსახა ზმნიზედას და კარგად გაკვალული გზით ამჯობინეს ამ მერყეობისთვის მოევლოთ — ერთხელ და სამუდამოდ **აქა** დაამკვიდრეს.

გრაცში დაცულ ერთ X საუკუნის ხელნაწერს შემოუნახავს იოვანე-ზოსიმეს ანდერძი: „წმიდანო მამანო, შემინდვეთ. ამის ჟამისწირვისა დედასა მრავალი განგებაჲ და ლოცვები და სიტყუები აკლდა თავითგან ვიდრე დასასრულამდე, ვითა მე ვიცოდე მოძღუართაგან და ჩემთა ჟამისწირვათა შინა ეწერა და ვერ დიად ჩემისა გულისაჲ იყო. ხოლო **ვინ მაწერიებდა, მევედრებოდა ფრიად, რაჲთა რაჲ მაგას შინა სწერია, იგიაჲ ოდენ დამიწერეთ**. აწ იგიაჲ ოდენ დამიხზრეკია დიად გულისკლებითა, ყოველი დაკლებულებაჲ ჩემი შემინდვეთ, ღმრთისათჳს“. ზოგი გადამწერი, ალბათ, არ ემორჩილებოდა ამ ბრძანებისმავარ ვედრებას და, მიუხედავად დაჟინებული მოთხოვნისა, მაინც თავისი თანადროული ფორმებით ცვლიდა მისი აზრით მოძველებულებს.

მაშასადამე, ძველ ქართულში **მანდას** ჰქონდა როგორც **მანდ**, ასევე, შედარებით იშვიათად, მაგრამ მაინც, **აქა** ზმნიზედის მნიშვნელობაც. როცა ენაში ერთი სიტყვა ორ სხვადასხვა ცნებას გადმო-

სცემს, ერთმანეთთან შეუთავსებელს, აღრევა რომ არ მოხდეს, ეს ორსახონებია უნდა მოიშალოს, მოისპოს. ჩვენს შემთხვევაშიც, ვფიქრობ, ასე მოხდა. ერთ სიტყვაში ჩადებული ორი ერთმანეთის საპირისპირო შინაარსის გასამიჯნავად **მანდა** ოდნავ სახეცვლილი ფორმით, ბოლოკიდური **ა**-ს მოკვეციტ, მაგრამ ძველი შინაარსით შემორჩა ენას, ხოლო პირველი პირის სიახლოვის მაჩვენებლად ახალი სიტყვის შემოტანა ენაში საჭირო აღარ გამხდარა, რადგან მასში ოდითგანვე იყო დამკვიდრებული სათანადო შინაარსის შემცველი ზმნიზედა **აქა**.

ლ ე ვ ა ნ კ ე ლ ა უ რ ა ძ ე

საერთოქართველურ ჰარმონიულ კომპლექსთა შესატყვისობათვის ბურუშულსა და ბასკურ ენებში

იმ საერთოქართველური ჰარმონიული კომპლექსების ფარდად, რომელთა პირველი წევრიც სიბილანტია (ძღ, ცხ, ჩქ, შხ, შქ...), ბურუშულ და ბასკურ ენებში (ინლაუტსა და აუსლაუტში) შესაბამისი რიგის სიბილანტური სპირანტისა და ყრუ არასპირირებული ველარული ხშულის კომპლექსები (ბურ. sk, ſk, ბასკ. zk, sk) ვლინდება.

მაგალითები:

ს.-ქართვ. *ბუჩქ- > ქართ. ბუჩქი : ბურ. muſk „ტყე, ტევრი, ეკალბარდი“, muſqu „ფოთლიანი ტოტები (მოჭრილი, ცხვრის საკვებად)“ : ბასკ. muskil „1. ყლორტი; რტო; 2. ნაყოფი, მოსავალი“; mo-skildu „ტევრი, ხშირი ბუჩქნარი“ (შდრ. ბრაუნე 1998);

ს.-ქართვ. *ზიზღ-//*სისხ-//*წიწკ- (?) > ქართ. ზიზღ-ებ-ა (საბა) „ჭამა ეავოს“, სისხ-ი (ნ. ჩუბინ., დ. ჩუბინ.) „ხუსტური, სიანჩხლე; каприз“; ზან. (მეგრ.) წიწკ-ი „ზიზი; ზიზლიანი; წუნია“; სვან. სისგ, სისკ „ზიზღი, სიძულვილი“ (?) : ბასკ. siska „კაპრიზი, ახირება“, xix-ka „ცუდი განწყობა; უსიამოვნება, ზიზღი, შური...“;

ს.-ქართვ. *ლადღ-//ლაზღ- > ქართ. ლანდღ-ვა „გინება“, ლაზღ-ანდარა „ულაზათო, უხამსი ოხუნჯი“... : ბასკ. (ბ., ზნ.) lazka „არეულობა; კონფლიქტი“, lazkatu „არევა“, lazkeria „უხეშობა (სიტყვით ან ქმედებით)“;

ს.-ქართვ. *სუსხ-//*შუმხ- > ქართ. სუსხ-ი „მძაფრი, მწვავე სიცივე — ყინვა“, და-სუსხ-ავ-ს „აუწვავს (კანს — ჭინჭარი); დააზრობს, დაწვავს (სუსხი, ყინვა — მცენარეს); და-შუმხ-ავ-ს „დაწვავს (პირს, ენას... ცხარე რამე); იგივეა, რაც დასუსხავს“; (გურ.) და-შუმხ-ვა „დასუსხვა, კანის დახეთქვა სიცივისა ან ქარისგან“, (იმერ.) შუმხ-ი „ძლიერ შავი, დამწვარი“, შუმხ-ია „ჭინჭარი“, შდრ.: (ქეგლ.) შუმხ-ს მისცემს (საუბრ.) „გაუჯავრდება, დატუქსავს, შეახურებს“ (> შუმხ-ი (ფშ.) „შიში, მორიდება“ — შიმხ-ათ-ი (გურ.) „დაშინება სიმკაცრით“?); (ნ. ჩუბინ., დ. ჩუბინ.) სისხ-ა, სისხ-ამ-ი „შემწველი სიცივე“ : ბასკ. suski-tu „ყინვისგან ხელებისა და ფეხების გაშეშება (?)“; სიტყვის მიერ ბოსტნეულის განადგურება“;

ს.-ქართვ. *ფარცხ- > ქართ. ფარცხ-ი „არალი ხნულის ბელტის დასაშლელად, მიწის გასაფხვიერებლად“; ზან. (მეგრ.) ბუცხ-ა/ბირცხ-ა „ფრჩხილი“, (ლაზ.) ბუცხ-ა „ფრჩხილი, ფოცხი“; სვან. ლა-ფცხ-ირ, ლა-ფცხ-ირ... „ფოცხი“, ნა-ფაცხ, ნა-ფაცხ-ჟ... „ნაფარცხი“ : ბურ. phask „ფარცხი“;

ს.-ქართვ. *ცოცხ-//ც1ოც1ხ- > ქართ. ცოცხ-ი (საბა) „მოსაგველი“, (ნ. ჩუბინ.) „ბალახი, რომლისაგან შეიქმონენ საგველსა; ეწოდება თთ მას საგველსაცა“; (დ. ჩუბინ.) „მცენარე, რომლისაგან შეიქმონენ საგველსა; ან თვით საგველი“; ზან. (მეგრ.) ცოცხ-ი „ცახი (= ბალახეული კონა ან ფოთლებიანი ფიჩხი, რომელსაც უდებენ აბრეშუმის ჭიას პარკის გასაკეთებლად)“; [მეგრ.] (დადასტურებული აჭარულსა და გურულში) ჩორჩხ-ი, ჩორჩხ-ვა; სვან. ჩჩჩხ, ჩეჩხ „ცოცხი“ : ბასკ. (ზნ., ქნ.) zuzki, (ბ., ქნ.) izuzke, izuzki, (ბ., ქნ.) itzuski, (ბ., გ., ზნ.) isuski, (ბ.) itsuski, itxuski, xuxki „ცოცხი“;

ს.-ქართვ. *წყალ- > ქართ. წყალ-ობ-ა, შე-წყალ-ებ-ა; ზან. (მეგრ.) ჭყოლ-ოფ-უ-ა „წყალობა“ : ბასკ. esker, eskar „მადლიერება; (ვილაცის, რალაცის) წყალობით; ქველმოქმედება, საჩუქარი; ღვთაებრივი მადლი“ (ფურნე 1989).

ციცინო კვანტალიანი

წმინდა და წმიდა ფორმათა მონაცვლეობისათვის

ბოლო რამდენიმე წელია **წმინდა** და **წმიდა** ფორმები აღრეულია. ერთმანეთის გვერდით გამოიყენება **წმინდა – წმიდა** და ამ ფუძიდან ნაწარმოები ფორმები: **წმინდანი – წმიდანი, ყოვლად წმინდა – ყოვლად წმიდა, სულიწმინდა – სულიწმიდა, უწმინდესი – უწმიდესი** და სხვა.

თანამედროვე ქართულის ვითარება ასეთია: სასულიერო ლიტერატურის გარდა, ყველგან გამოიყენება **წმინდა**, შესაბამისად, **წმინდანი, უწმინდესი, ყოვლად წმინდა** ფორმები.

წმიდა ფორმა უმეტესად გამოიყენება სასულიერო ლიტერატურაში. წერენ: **წმიდა მამები, წმიდა მოწამე, წმიდა გიორგი, წმიდა სინოდი, უწმიდესი წმიდანად შერაცხა** და სხვა.

ჩვენი აზრით, უმჯობესია **წმიდა, წმიდანი, ყოვლად წმიდა** და მსგავსი ფორმები გამოყენებული იყოს ციტატებში, თუ ის წმინდა წერილიდან ან სხვა რელიგიური ხასიათის თხზულებიდან იქნება მოყვანილი, რადგან ძველ ქართულში ასე იყო. დანარჩენ შემთხვევაში კი გამოიყენოთ **ნ-სონორიანი** ფორმები: **წმინდა, წმინდანი, ყოვლად წმინდა**. ე.ი. ვწერთ ახალი ქართულით, ძველი ქართულის ფორმები კი გამოვიყენოთ ციტატებში.

ვფიქრობთ, საჭიროა კიდევ რამდენიმე დაზუსტება. ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონში **სულიწმიდაა** მოცემული. დღევანდელი ვითარებიდან გამომდინარე, ალბათ შეიძლება პარალელური ფორმის დაშვება. **სულიწმინდა** ფორმა უკვე ფართოდ არის გავრცელებული. **სულიწმინდა სულიწმიდა** ფორმების თანაარსებობა დასაშვებად მიგვაჩნია.

რაც შეეხება **ყოვლად წმინდა** ფორმას, ვფიქრობთ, ეს უკვე ვაკომპოზიტებულია და მსგავსად **სულიწმიდისა** შეიძლება ერთად იწერებოდეს: **ყოვლადწმინდა**.

წმიდათა წმიდას შემთხვევაში კი ალბათ უმჯობესია ეს ფორმა ისევე იწერებოდეს, როგორც არის ორთოგრაფიულ ლექსიკონში: **წმიდათა წმიდა**. მართალია, **ნ-სონორიანი** ფორმებიც საკმაო სიხშირით გამოიყენება, მაგრამ ჯერჯერობით **წმიდათა წმიდა** ფორმაც მყარად ინარჩუნებს თავის უპირატესობას.

კიდევ ერთი პატარა დაზუსტება: საკმაოდ ხშირად ამოკლებენ **წმინდა** ფორმას. წერენ: **წმ. გიორგი, წმ. მახარებელი, წმ. მოციქულები**. ჩვენი აზრით, ასეთი შემოკლება არ არის მიზანშეწონილი, ერთგვარ უხერხულობასაც კი იწვევს. ვფიქრობთ, **წმინდა** ფორმა სრულად უნდა იწერებოდეს. **წმ.** არის **წამის** შემოკლებული ფორმა. ორი სხვადასხვა სიტყვის ერთნაირი დაწერილობა კი სწორად არ მიგვაჩნია. თანაც **წმინდა** ისედაც პატარა სიტყვაა და მისი სრულად დაწერა სირთულეს არ წარმოადგენს.

გ უ ჩ ა კ ვ ა რ ა ც ხ ე ლ ი ა , ლ ე ვ ა ნ ვ ა შ ა კ ი ძ ე

ბიძინა ფოჩხუას თეზაურუსი, როგორც ქართული ენის შინაარსობრივი პლანის პარადიგმატული მოდელი

პროფ. ბ. ფოჩხუამ ცხოვრების უკანასკნელი 15 წელი ქართული ენის იდეოგრაფიული ლექსიკონის შედგენას მიუძღვნა. მან მარტომ შეასრულა უაღრესად მასშტაბური სამუშაო იმ პირობებში, როცა ლექსიკოგრაფიული მასალის ავტომატური მოპოვებისა და დამუშავების არავითარი საშუალება არ არსებობდა ჩვენში. მეცნიერმა კარგად იცოდა, რომ ამგვარი ლექსიკონის დასრულება და გამოცემა ერთი ადამიანის შესაძლებლობებს აღემატებოდა. იგი წერდა: „იდეოგრაფიული ლექსიკონის შედგენა-გამოცემა კიდევ რომ დაგვიანდეს, კარტოთეკა მაინც გაუწევს დახმარებას მათ, ვისაც თანამედროვე ქართული ენის ლექსიკაში – როგორც იგი წარმოდგენილია ქველში – მოესურვება ამა თუ იმ თემასთან დაკავშირებული სიტყვების გაცნობა“. და მართლაც, წლების მანძილზე გაუწევია ეს დახმარება ჩვენი კოლეგებისათვის „მასალებს ქართული იდეოგრაფიული ლექსიკონისათვის“ – ასე უწოდებდა თავის ნამოღვაწარს ავტორი.

უშუალოდ თეზაურუსის შექმნას წინ უძღოდა ბ. ფოჩხუას მაღალღირებულებული და ჩვენს სინამდვილეში უნიკალური ნაშრომები, რომ არაფერი ვთქვათ მის მონოგრაფიაზე („ქართული ენის ლექსიკოლოგია“, 1974), რომლის შესახებაც თინ. შარაძენიძე წერდა: „ეს შინაარსით უაღრესად დატვირთული ნაშრომი, თანაბარი უფლებით შეიძლება მივაკუთვნოთ როგორც თეორიულ ენათმეცნიერებას, ისე

ქართული ენის ლექსიკოლოგიის სფეროს... ეს მონოგრაფია თამამად გაუწევს მეტოქეობას ევროპულ ენებზე დაწერილ საუკეთესო ლექსიკოგრაფიულ გამოკვლევებს“. მოყვანილი შეფასება განვლილმა ათწლეულებმა დაადასტურა.

ბიძინა ფოჩხუამ თავის მიერ შექმნილი სინოპტიკური სქემა დაუღო საფუძვლად ქველის მთელი მასალის სისტემატიზაციას. შედეგად მივიღეთ თეზაურუსი, რომელშიც ექსპლიციტურად ასახულია ლექსიკურ ერთეულთა შორის პარადიგმატული სემანტიკური კავშირები – საერთო თემატურ თუ საზრისულ მაჩვენებლებთან დაკავშირებული სიტყვების გაერთიანება ველებში. ამავე გზით განისაზღვრება თითოეული ლექსემის ადგილი საზრისთა სისტემურად ორგანიზებულ კონტინუუმში. მნიშვნელოვანია გაიხაზოს, რომ ამ საერთოენობრივ თეზაურუსში ყოველი სიტყვა შეპირისპირებულია მთელს ლექსიკონთან და მისი განსაზღვრა შესაძლებელია ქართულ ენაში გამოხატულ მნიშვნელობათა სრული მოცულობის საფუძველზე: ყოველი სიტყვა ხასიათდება იმ სემანტიკურ ველთა ერთობლიობით, რომელშიც იგი შედის. როგორც ვხედავთ, თეზაურუსული მეთოდით სიტყვის მნიშვნელობათა აღწერა განსხვავებულია ქველში მოცემული აღწერისაგან, რომელიც ლექსიკურ მნიშვნელობათა კომპონენტურ ანალიზს უფრო მისდევს.

ბიძინა ფოჩხუას გარდაცვალების (1981 წ.) შემდეგ ზოგადი ენათმეცნიერების განყოფილებამ გამოსაცემად მოამზადა და დაბეჭდა „თანამედროვე ქართული ენის იდეოგრაფიული ლექსიკონი, I“ (რედაქტორები: ლ. აბულაძე, ლ. ენუქიძე, მ. მაჭავარიანი, თ. შარაძენიძე – მთ. რედაქტორი), სადაც წარმოდგენილია არაცოცხალი ბუნების, მცენარეებისა და ცხოველების ამსახველი ლექსიკის იდეოგრაფიული დახასიათება. ეს სამუშაოც „მანუალური წესით“ შესრულდა და მისი განხორციელება წარმოდგენლად შრომატევადი აღმოჩნდა. რომ არა რედაქტორთა უანგარო ენთუზიაზმი, გარდაცვლილი კოლეგის დიდი პატივისცემა და სიყვარული, შესაძლოა წიგნს ვერც ეხილა მზის სინათლე.

დღეს ვითარება შეცვლილია იმ თვალსაზრისით, რომ ბ. ფოჩხუას სინოპტიკური სქემისა და მისივე ხელით ქველში შეტანილი კოდური სისტემის ავტომატიზების გზით შექმნილია ლექსიკონის ელექტრონული სამუშაო ვერსია საძიებო პროგრამითურთ (ლ. ვაშაკიძე), რაც შემდგომ მუშაობას საგრძნობლად გააადვილებს.

მოსხენების ბოლოს წარმოდგენილი იქნება აღნიშნული ელექტრონული ვერსია.

რ მ ა ნ ლ ო ლ უ ა

კავკასიის ალბანური ანბანის ასო-ნიშანთა რაოდენობის დადგენისათვის

ცნობილია კავკასიის ალბანური ანბანის მხოლოდ ორი ავთენტური და, საფიქრებელია, სრული ნუსხა. ისინი წარმოდგენილია: XV ს. მატენადარანის (ეჩმიადინის) №7117 ხელნაწერში, რომელიც 1937 წელს ეჩმიადინში ილ. აბულაძემ მოიძია და XVI ს. ასევე სომხურ ხელნაწერში, რომელიც იქნა აღმოჩენილი 1956 წელს აშშ-ში არმენოლოგ ა. ქურდიანის მიერ. უკანასკნელი ნუსხა №7117 ხელნაწერში წარმოდგენილი ალბანური ანბანის ასლი უნდა იყოს. აღსანიშნავია, რომ ორივე ნუსხაში ასო-ნიშანთა რაოდენობა 52-ს შეადგენს, თუმცა ალბანურ პალიმფსესტში მხოლოდ 49 ასო-ბგერა გვხვდება [გიპერტი, შულცი, ალექსიძე, მაე 2009: II 4-6]. აქედან, შესაძლებლად გვესახება მატენადარანისა და ა. ქურდიანის ხელნაწერთა 46 გრაფემის იდენტიფიკაცია პალიმფსესტის შესაბამის ნიშნებთან (3 ნიშნის გრაფიკული იდენტიფიკაცია, ჩვენი აზრით, გარკვევას მოითხოვს), ხოლო ერთი ასო-ბგერაც (№32 „ჟაჟ“ **ჟ**) დასტურდება კავკასიის ალბანურ ეპიგრაფიკაში, კერძოდ წარწერაში №2 კრამიტის ნატეხზე.

გრაფიტი №2 კრამიტის ნატეხზე საყურადღებოა სხვა კუთხითაც. ს. მურავიოვის აზრით, წარწერა წარმოდგენს ალბანური ანბანის ფრაგმენტს (№29-33), მაგრამ აღნიშნავს, რომ გრაფიტის ავტორმა №32 ასო-ბგერის მაგიერ შეცდომით გამოსახა მასზე №34 [მურავიოვი 1981: 280-281].

ჩვენ ვიზიარებთ ს. მურავიოვის მოსაზრებას, თუმცა, ვფიქრობთ, რომ წარწერის ავტორს არ დაუშვია შეცდომა. ჩვენი აზრით, მატენადარანის ნუსხაში ეს გრაფემა დამახინჯებული სახით გვხვდება – **ჟ** (№32): საკმარისია ავწიოთ მისი მარცხენა კაუჭი, რომ მივიღოთ წარწერის მე-4 გრაფემა. აღნიშნული ნიშანი არ შეიძლება ჩათვალოს ალბანური ანბანის №34-დ (**ჟ**). იგი არ არის თავშეკრული

და დამატებითი მარჯვნივ მიმართული ხაზი აქვს.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ იმ ჭურჭელზე, რომლის ნატეხიც შემოგვჩნა, გამოსახული იყო ალბანური ანბანი მთლიანად. გამომდინარე იქიდან, რომ ნატეხზე პირველი ნიშნის წინ ცარიელი ადგილია, შესაძლებელია, რომ მასზე წარმოდგენილი ანბანი გაყოფილი იყო მონაკვეთებად. მაინც რამდენ გრაფემიანი მონაკვეთები გვქონდა? თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ პირველი გრაფემა ალბანური ანბანის №29-ს წარმოადგენს, წინ უნდა გვქონოდა 28 ასო-ბგერა ან შესაძლოა მეტი, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში ნაკლები. ეს მოსაზრება ემყარება იმ ფაქტს, რომ მატენადარანის ხელნაწერში, სხვა ალფაბეტების გადმოცემისას არ გვაქვს არც ერთი შემთხვევა ზედმეტი ნიშნის ჩამატებისა (გარდა არაბულისა, სადაც ორჯერ მეორდება ერთი და იგივე ასო-ბგერა), დაკლების შემთხვევები კი ხშირია. 28 იყოფა 2-ზე, 4-ზე, 7-ზე და 14-ზე. ამასთან გასათვალისწინებელია, რომ თითოეული მონაკვეთი 5-6 გრაფემაზე ნაკლები არ შეიძლება ყოფილიყო (ნატეხზე გამოსახულ ნიშანთა რაოდენობა). აქედან გამომდინარე, დალაგების პრინციპი უნდა ყოფილიყო 28X2, 14X4 ან კიდევ 7X8 და ჯამი იქნება 56. შესაძლებელია, ბოლო მონაკვეთი ყოფილიყო ნაკლები, მაგრამ ჩვენ სავარაუდოდ მაინც ვიღებთ 55-56, შდრ. ზ. ალექსიძის თვალსაზრისს: „ალბანურ ტექსტში გრაფემათა საერთო რაოდენობა უნდა ყოფილიყო 54-56“ [ალექსიძე 2003: 151]; ა. აბრამიანიც მიიჩნევდა, რომ სომხურ, ქართულ და ბერძნულ ალფაბეტთა ანალოგიით, სადაც რიცხვითი მნიშვნელობების გადმოცემის მიზნით ასო-ბგერათა რაოდენობა იყოფოდა 9-ზე, ალბანურშიც უნდა გვქონოდა 54 გრაფემა [აბრამიანი 1964: 34].

სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვაგვარი შეხედულებაც გამოითქვა ამ წარწერის წაკითხვის შესახებ, მაგ., შეიძლება აღინიშნოს, რომ ა. აბრამიანი წარწერას შემდეგნაირად კითხულობს: **მადარ** „უბადრუკი“ [აბრამიანი 1964, 58-59].

გ. კლიმოვის წაკითხვაა: **მანს[ე]** (საკუთარი სახელია, მკვლევრის აზრით) [კლიმოვი 1967: 78].

ვ. შულცე ასე კითხულობს: **მანა[კ]** (საკუთარი სახელი ?) [შულცე 2005: 18].

ვერ გავიზიარებთ აღნიშნულ მოსაზრებებს: წარწერის მე-2 და მე-4 ნიშნები შეუძლებელია ალბანური ანბანის №1 **ჯ ა** ასო-ბგერად მივიჩნიოთ. ეს ნიშნები მოხაზულობით განსხვავდებიან: პირველ შემთხვევაში გრაფემას ზედმეტი, მარჯვნივ მიმართული ხაზი აქვს, ხო-

ლო მეორე ნიშანი გახსნილი ზედა რგოლით ხასიათდება. ასევე, ჩვენი აზრით, შეუძლებელია წარწერის მე-5 ნიშნის იდენტიფიკაცია როგორც №42 **რ** ასო-ბგერასთან (**აბ**) [აბრამიანი 1964: 58-59], ისე №43 **კ** ნიშანთან (**კ**) [კლიმოვი 1967: 78].

ქ ე თ ე ვ ა ნ მ ა რ გ ი ა ნ ი - ს უ ბ ა რ ი

სუბკატეგორიათა ომონიმიისა და მათი სემანტიკური ურთიერთმიმართებისათვის სვანურ ენაში

ერთი და იგივე ზმნური ფორმა, ფრაზა ან წინადადება ზოგადი ლინგვისტიკის პოზიციებიდან სხვადასხვა კონტექსტში შეიძლება იყოს ევიდენციალური (მორფოსინტაქსური კატეგორია) ან ადმირატიული (სემანტიკური კატეგორია), რაც განპირობებულია იმ ფაქტით, რომ ამ კატეგორიებისთვის ძირითადი ბაზა საერთოა — პერფექტულ დრო-კილოთა ფორმები. ამ თვალსაზრისით სვანური გამოწვევის არ არის — ის (ისევე, როგორც დანარჩენი ქართველური ენები) მიეკუთვნება იმ ენათა რიცხვს, რომლებშიც პერფექტი სრულად არის განვითარებული, ფუნქციურად დატვირთულია და რთულია ზღვრის გავლება ევიდენციულობის კატეგორიასა და სემებს შორის, რადგან ისინი უმეტესად ერთსა და იმავე ზმნურ ფორმებს იყენებენ.

ამ კუთხით ადმირატივის განსაკუთრებული სიახლოვე იკვეთება ისეთ ევიდენციულებთან, როგორცაა: კონკლუზივი, ინფერენტივი და გადმოცემითობა. მათი, როგორც ტექსტური კატეგორიების, ურთიერთგამიჯვნა შესაძლებელია მხოლოდ ამ ფენომენტთა არსისა და ზოგად ლინგვისტიკაში მიღებული ინტერპრეტაციების სრულად გათვალისწინებით კონტექსტის ფარგლებში.

ირიბი ევიდენციულობა აუცილებლად გულისხმობს მთქმელისთვის ინფორმაციის წყაროს არსებობას, ამ ინფორმაციის არაპირდაპირ აღქმულობას, თუმცა ეს წყარო შეიძლება იყოს როგორც სხვა პირი (შესაძლოა, იმპერსონალურიც), ასევე თავად სუბიექტის (მთქმელის) გონება-ცნობიერება-მეხსიერება, რის საფუძველზეც აკეთებს იგი გარკვეულ დასკვნას და გვაწვდის მოგვიანებით გათავისებულ (და არა მოვლენის თანადროული) ინფორმაციის სახით.

ადმირატიული მნიშვნელობა კი გულისხმობს, რომ მთქმელი თავად არის ინფორმაციის მფლობელი, ინფორმაცია ასახავს საქმის ობიექტურ ვითარებას და არის სრული (ამ თვალსაზრისით ადმირატიულობა ერთიანდება პირდაპირედიენცილობასთან). აღქმის პირდაპირობა-ირიბობასთან ერთად, ამ მოდალობების გასამიჯნავად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის დეტალი, რომ „ადმირატიულობა შეიძლება აღვწეროთ მხოლოდ როგორც **ობიექტური სინამდვილის გამოვლენა (აღმოჩენა) მეტყველების მომენტში**. ადმირატიულობისა და პირდაპირედიენცილობის ოპოზიცია კი შეიძლება აღიწეროს როგორც „მზაობა/არამზაობა აღქმისთვის“ (კოზინცევა). ადმირატიული მნიშვნელობის შემთხვევაში „ინფორმაცია მთქმელისთვის ახალია და არ არის ინტეგრირებული მისეულ სამყაროს სურათში“ (დელესი). მისი სემანტიკა უმეტესად დაკავშირებულია გაკვირვების გამოხატვასთან სწორედ თქმის მომენტში.

ასე მაგალითად: წინადადება **პეტრე უ'ანსიბა** („პეტრე წაქცეულა“)! **ადმირატიულია**, თუ მთქმელი თავად წაადგა თავს წაქცეულ პეტრეს; თუმცა იგივე ტექსტი ირიბედიენციალურია სხვა სიტუაციებში: ა) **კონკლუზიურია** თუ მთქმელი მოვლენის შემსწრე კი არ არის, არამედ შეამჩნია, რომ პეტრეს ტალახიანი ტანსაცმელი აცვია და ამ ფაქტის განზოგადებით აკეთებს დასკვნას; ბ) **გადმოცემითა**, თუ მთქმელი მას სხვისგან მიღებულ (გაგონილ...) ინფორმაციად გვაწვდის.

კობა მითაგვარი

ფერთა აღმნიშვნელი ლექსიკის ძირითადი ტერმინები ადილურ ენაში

1. ფერთა აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია ყოველი ენის ლექსიკური ფონდის უმნიშვნელოვანესი ნაწილია.

ადილურ ენაში, ფერთა აღმნიშვნელი სიტყვების ისეთი სიმრავლე არა გვაქვს, როგორც — ქართულში.

2. აქრომატული ფერების („თეთრი“, „შავი“, „რუხი“) აღმნიშვნელი ძირეული სიტყვები ადილურში კომპოზიტებია (მდრ. ქართულის ვითარება).

ძგჟგ „თეთრი“; **ძგ** „ნათელი“ (ეს ძირი ცალკე არ იხმარება) + სუფიქსი **ჟგ**.

ს'გწა „შავი“, „მუქი“ (ა. აბრეგოვი ამ ფუძეს ასე ანალიზებს ს'ვ „ფერი“ + **პწ** „შავი“).

გარზ „შავი“, რომელიც გამოიყენება ტყავის ფერის აღსანიშნავად, თურქულიდან არის ნასესხები (მდრ. თურქ. kara „შავი“, „მუქი“).

ჟაგ'გს'ვ „რუხი“ (ჟაგ' „რუხი“ + **ს'ვ** „ფერი“).

3. ქრომატული ფერებიდან, ადილურში სპექტრის შვიდი ფერიდან გვხვდება სამი ფერი.

ღ'ჟგ „ყვითელი“, „ნარინჯისფერი“; ამ სიტყვის **ღ'გ** „გაშრობა“, „გახშობა“, „გამხმარი ბალახის ფერი“. ქ. ლომთათიძის მიხედვით, ამ სიტყვის პირველი ნაწილი უკავშირდება ქართულ **ჟგ**-ს სიტყვაში **ყვითელი**; **ჟ** — დერივაციული სუფიქსია.

შ'სანტ „მწვანე“, „ცისფერი“, „რუხი“. ადილური ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, ეს ტერმინი ქრომატულთან ერთად აქრომატულ ფერსაც გამოსცემს, რაც უდაოდ საინტერესოა და ადილური ენის თავისებურებას წარმოადგენს.

ტერმინი **გაშ'გ** „ცისფერი“, „ლურჯი“, „მწვანე“ (მდრ.: **შ'ს'გ** „მწვანე“), ფართო სემანტიკური ველით ხასიათდება. საყურადღებოა, რომ ანალოგიური ვითარება გვაქვს მეგრულში და ქართული ენის ზოგ დასავლურ დიალექტში (ე. ი. „მწვანე“ და „ლურჯი“ ფერი ერთი სიტყვით აღინიშნება).

ფლ'გჟგ „წითელი“; **ფლ'გ** „წითელი“ + სუფიქსი **ჟ**. **ფლ'გ** დამოუკიდებლად არ იხმარება. გ. როგავა საანალიზო ფუძეში გამოყოფს გაქვავებული კლასის ნიშანს **ფ**-(<ბ>) და **ლ'გ** „სისხლი“ ძირს.

ტოლადმერწყმული ფუძეების მქონე კომპოზიტია „ნარინჯისფერის“ აღმნიშვნელი ტერმინი **ღ'ჟგ-შ'სფლ'**: **ღ'ჟგ** „ყვითელი“ + **შ'სფლ'** „ვარდისფერი“, რაც აშკარად გვიანდელი მოვლენაა.

4. ნაირგვარი ელფერის აღმნიშვნელი ყველა სიტყვა ნაწარმოებია (კომპოზიტი თუ დერივატი).

ა) აქრომატული ფერები

ძგჟგბზ „ქათქათა თეთრი“, **ბზ** სუფიქსის მეშვეობით გადმოიცემა აღმატებითი ხარისხი.

ჟაგ'გშ „მეტისმეტად რუხი“, უეჭველად კომპოზიტია.

ღაჟას'ვ „ნაცრისფერი“; **ღაჟა** „ნაცარი“ + **ს'ვ** „ფერი“

ჭაპუნ „მუქი“, „მუქი ნაცრისფერი“, „მუქი ლურჯი“ ესეც კომპოზიტი უნდა იყოს.

სგრჳჳ „ღია ნაცრისფერი“, მიიჩნევა თურქულ ნასესხობად (მდრ. თურქ. **sari** „ყვითელი“, „მკრთალი“ + ადილ. **ჳ(გ)** „თეთრი“, „ნათელი“) (ა. შაგიროვი).

ბ) ქრომატული ფერები

ღაჳგზ „ხასხასა ყვითელი“; **ღაჳგ** „ყვითელი“ + სუფიქსი **ზ** გადმოიცემა აღმატებითი ხარისხი.

ღა სხვა კომპოზიტებში აღნიშნავს „წითურს“ (მაგ. **შგღა** „წითური“ ცხენის შესახებ).

ჳგცგს „მწვანე“; **ჳგცგ** „ბალახი“ + **ს** „ფერი“ (მდრ. მეგრ. დოლოშფერი „მწვანე“, „ბალახის ფერი“).

ფღგჳგზ „ხასხასა წითელი“; **ფღგჳგ** „წითელი“ + სუფიქსი **ზ**.

ღგსნს „ოქროსფერი“; **ღგსნ** „ოქრო“ + **ს** „ფერი“

ს „ღგღ“ „ჭრელი“; **სა** „ფერი“ + **ღგღ** „ჭრელი“ (ზედმიწ. „ფერი ჭრელი“);

წაფღგ „წითური“; **წა** + **ფღგ** „წითელი“

წაფღგ „ვარდისფერი“; **წა** + **ფღგ** „წითელი“.

საინტერესოა **მჳარაზ**, რომელიც ადიღურად „ღია ცისფერს“ აღნიშნავს, ხოლო ყაზარდოულად — „მუქ ყავისფერს“.

თეზისებში დაფიქსირებული მასალა, ბუნებრივია, სრულად ვერ მოიცავს ჩერქეზულ ენათა ფერის აღმნიშვნელ ლექსიკას. ამჯერად ჩვენ მხოლოდ ძირითადი ტერმინები წარმოვადგინეთ. საკითხის გამოწვლილვით შესწავლა მომავლისათვის ივარაუდება.

მ ე რ ა ბ რ ო ბ ა ქ ი ძ ე

„აღდატ“ („აღდატ“) სიტყვის სემანტიკისათვის ძველ ქართულ ენაში

(ქართულ-სომხურ ენობრივ ურთიერთობათა უქეზე)

1. ძველი აღთქმის ერთი ადგილი გვაწვდის ასეთ პასაჟს: „დაეშენოს **აღდატსა**, ქუეყანასა უდაბნოსა, ქუეყანასა შინა მარილიანსა, რომელი არა დაიმკვდრების“ (მცხეთ. ბიბლ. იერ. 17,6). ჩვენს ინტე-

რეს იწვევს სიტყვა **„აღდატი“**, რომელიც აქვე ახსნილია, როგორც დაუმკვიდრებელი, გაუდაბურებული და მარილიანი მიწა. სხვა შემთხვევაში **„აღდატის“** სინონიმი — **„მარილოვანი“** მოწოდებულია როგორც „უდაბნო და მარილოვანი ქუეყანა“ (იობ. 39,6); **„მარილიანი“** (**„მარილოვანი“**) არის არა მხოლოდ „ქუეყანა“, არამედ „წყალი“: ვერცა ერთი წყაროდ **მარილიანსა** და ტკბილსა წყალსა აღმოცენებად (იაკ. 3,12).

2. ყველა ამ შემთხვევაში **„აღდატისა“** და **„მარილიანის“** (**„მარილოვანის“**) შესატყვისად **სომხური** ბიბლიის შესაბამისი წიგნები გვაწვდიან ერთსა და იმავე სიტყვას **საღოსაღოსი** [ალტალტ(უკ)]-ს, რაც განიმარტება როგორც **ჭარბი მარილის შემცველი მიწა**.

3. საყურადღებოა, რომ ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილი ბიბლიის მცხეთური ვარიანტის იერემიას (17,6) წიგნის მიერ მოწოდებული **„აღდატი“** სხვა ვარიანტებში გვაძლევს **„აღდატს“**: უფრო მეტიც: ამავე მაგალითში ბიბლიის სხვა ხელნაწერი სინონიმად გვაწვდის განსხვავებულ იკითხვის — **„ბიცი“**. **„აღდატი“**, **„აღდატი“**, **„ბიცი“** ძველი კლასიკური ტექსტების ჩვენებით სინონიმებია და ხაზითაღებთან ერთი ნიშნით, როგორც **„მარილოვანი“**, **„მარილიანი“**, რასაც სომხური შესატყვისიც გვიდასტურებს **საღოსაღოსი** [„ალტალტუკ“], **საღოსაღოსი** „ალტალტინ“; სომხური ლექსიკონების მიხედვით განიმარტება როგორც „ჭარბმარილიანი“.

4. **„აღდატი“** და **„ბიცი“** შესულია საბას, ჩუბინაშვილების, ილია აბულაძის, ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონებში; **„აღდატ“** სიტყვა დასტურდება ნიკო და დავით **ჩუბინაშვილებთან**, აგრეთვე სულხან-საბას ერთ წყაროში. ნ. ჩუბინაშვილი **„აღდატ“-ს** მიიჩნევს სომხური წარმომავლობის სიტყვად; ასეთადვე მიიჩნევს **„აღდატს“** დ. ჩუბინაშვილი, რომელსაც ეთანხმება სომეხი ენათმეცნიერი ჰრ. აჭარიანი.

5. დავით გურამიშვილის „დავითიანში“ გვხვდება სიტყვა **„აღდატი“** ამგვარ კონტექსტში: „უძეო, მე ვარ, ვითა **აღდატი**, ბიცი და მლაშობი“ „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ ეს სიტყვა ასე განიმარტება: **აღდატი**-ი (აღდატისა) ძვ. **ბიცი** (საბა), — მლაშე ნიადაგი, მლაშობი; უნაყოფო მიწა. // გადატ. უძეო (დავით გურამიშვილთან). **„ბიცი“** განმარტება ამავე ლექსიკონში ასეთია: „ხსნადი მარილების შემცველი ნიადაგი, მლაშე ნიადაგი.“ თავად საბასთან კი ეს სიტყვა ასეა განმარტებული: ესე არს მიწა, სადა სიმლაშით ნაყოფი არა იქმნების“. სიტყვა **„ბიცი“** საბას მოაქვს **„აღდატის“** განმარტე-

ბად: „აღდაჭი“ — ბიცი. „ბიცის“ საბასეულ განმარტებას თავის დროზე შეეხო ივ. ჯავახიშვილი, რომელიც წერდა: „საბას ბიცის განმარტების დროს ახსნილი აქვს, რომ ასეთი სახელი ისეთ ნიადაგს ეწოდებოდა, „სადაც სიმლაშით ნაყოფი არ იქმნების“-ო... ამგვარად, საბას განმარტება ბიცის შესახებ მართლდება“. („ბიცი“ გურულ მეტყველებაში ნიშნავს: „კეცზე გაციებულ-გამაგრებულ მჭადს“).

6. სულხან-საბას ქართული ლექსიკონის „უცხო შესატყვისობანი“ „ბიცის“ სომხურ შესატყვისად სრულიად მართებულად გვიჩვენებს **აդისაჲთიქ** [აღტალტუქ]-ს

7. ჩვენ მიერ ძველი ტექსტებიდან მოხმობილი ადგილები საცნაურყოფენ, რომ „აღდატი“ (=„მარილოვანი“) ძველ სომხურში შეისატყვისებს **აჲთაჲთ** [აღტალტ] სიტყვას, რომელიც **აჲთ** [აღტ] ფუძის გაორმაგებით წარმოებულ კომპოზიტს წარმოადგენს. თავად **აჲთ** [აღტ] სიტყვა კი ნაწარმოებია სიტყვიდან **აჲ** [აღ], რომელსაც ემატება **თ** [ტ] ფორმანტი. ამდენად, **აჲთაჲთ** [აღტალტ] ფუძეგაორმაგებული კომპოზიტია და ნიშნავს „ჭარბმარილიანს“; ამ სომხურ კომპოზიტს ემატება კიდევ მაწარმოებლები **თქ** [უქ] და **ქს** [ინ].

8. „აღდატი“ და **აღდაჭი** ვარიაციული ერთეულებია, რომელთაც საფუძვლად უდევთ, როგორც ეს სამართლიანადაა აღნიშნული ლექსიკონებში, სომხური სიტყვა **აჲთაჲთ** [აღტალტ]. პირველი მიღებულია სომხური **ტ**-ს კანონზომიერი გამჟღერებით და მეორე **ლ**-ს დაკარგვით (**აღტალტ-აღდატ**), ხოლო მეორე სიტყვა აიხსნება სომხური **ლ**-ს ისტორიული ტრანსფორმაციით **ღ** ბგერად 1X-X სს-ში და სომხური **ტ**-ს მცდარი ამოკითხვის გამო **ჭ**-დ, რასაც საფუძვლად უდევს ქართული (**z - ჭ**) და სომხური (**S - ტ**) ასომთავრული ასოების მსგავსი მოხაზულობა.

9. მცხეთურ ბიბლიაში შემონახული სიტყვა „აღდატი“ აღრინდელია, როცა სომხური **ლ** ჯერ არ არის ტრანსფორმირებული **ღ**-დ, რასაც უკვე ადგილი აქვს „აღდაჭ“ - ის წყაროში.

10. დავით გურამიშვილთან დადასტურებული „აღდაჭი“ აიხსნება ბაქარის ბიბლიაში (1743 წლის მოსკოვის გამოცემა) შესული ანალოგიური მცდარწაწერი ფორმით. ეს არასწორი წაკითხვით მიღებული სიტყვა შესულია აგრეთვე ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში.

მ უ რ მ ა ნ ს უ ხ ი შ ვ ი ლ ი

გვარის ფორმები გამოხატულებისა და შინაარსის პლანის მიხედვით

გვარის, როგორც მორფოლოგიური კატეგორიის, დახასიათება გულისხმობს ამ კატეგორიის რეალიზაციას ენაში გამოხატულებისა და შინაარსის პლანის მიხედვით.

ქართულში ტრადიციულად განარჩევენ გვარის სამწევრიან ოპოზიციას (აქტივი : პასივი : მედიუმი). გვარის კატეგორია განიხილება ასევე ორწევრიანი ოპოზიციის სახითაც (აქტივი : პასივი). ეს განსხვავებული კლასიფიკაციები სამეცნიერო ლიტერატურაში სათანადო არგუმენტებით არის წარმოდგენილი.

გვარის სამწევროვან სისტემაში მორფოლოგიური მარკერი აქვს აქტივისა (ა-, Ø) და პასივის (ი-, ე-, -დ, Ø) ფორმებს, მედიალური ზმნები საოპოზიციო ფორმებს უნიშნობით უპირისპირდებიან.

გვარის კატეგორიის სამწევრიანი სისტემა ენაში ყოველთვის სრულად არ არის რეალიზებული, – შეიძლება შეგვხვდეს ორწევრიანი სისტემის სახითაც (იშვიათია ოპოზიციური სისტემის ერთწევრიანი მოცემულობაც). არსებითია, რომ ამ სისტემებში არ ირღვევა მორფოლოგიური ოპოზიციის ძირითადი პრინციპი: ოპოზიციაში არ მონაწილეობს ერთზე მეტი არამარკირებული წევრი.

ე.ი. გამოხატულების პლანის მიხედვით ქართულში გვარი მორფოლოგიური კატეგორიაა.

რაც შეეხება შინაარსის პლანს. აქ გვარის ოპოზიციის წევრები ერთმანეთს უპირისპირდებიან აქტივობა-პასივობის მიხედვით: აქტივები აქტიურ მოქმედებას გამოხატავენ, პასივები – პასიურს. რაც შეეხება მედიალურ ზმნებს, ისინი ფორმისა და ფუნქციის მიხედვით აქტივისა და პასივის შორის არიან გადანაწილებული, მაგრამ არც აქტივები არიან და არც პასივები.

როგორც სამწევრიან, ისე ორწევრიან სისტემებში აქტივისა და პასივის მნიშვნელობები შინაარსობრივად ერთმანეთს უპირისპირდებიან სუბიექტის აქტიურობა-პასიურობის მიხედვით. ეს დაპირისპირება უფრო ხელშესახებია, როცა აქტივის პირდაპირი ობიექტი (შესაბამისად პასივის სუბიექტი) უსულო (**რა** ჯგუფის) სახელია.

ვნებითის პასიური სემანტიკის დამოწმების საკონტროლო საშუალებად კონსტრუქციაში მიეკრძა ან -გ ან თანდებულის ფრაზის (ქვემდებარისებრი უბრალო დამატების) შეწყობა წარმოადგენს:

ბიჭი ხატავს სურათს > სურათი იხატება (ბიჭის მიერ)
სითბო აფართოებს სხეულს > სხეული სითბოსაგან ფართოვდება...

მოქმედების რეალური სუბიექტი ინსტრუმენტული დამატების სახითაც შეიძლება მოგვევლინოს: დიდი სიციხისაგან ადამიანი ბრმავდება || ფიგურალ. სიხარბით ბრმავდება – შუ-რით ბრმავდება (ქეგლ I).

ეს საკონტროლო საშუალება არ არის აბსოლუტური. თანდებუ-ლიანი უბრალო დამატების ან ინსტრუმენტული დამატების აღდგენა ვნებითის კონსტრუქციაში ყოველთვის არ ხერხდება. ზოგჯერ რეალური სუბიექტის ალტერნატივა კონტექსტის მიხედვით ამოიცნობა. შდრ.: ერთმანეთს აწყდებოდნენ და გორდებოდნენ (ს. შანშ.) ქეგლ III. დაგორების მიზეზი (ერთმანეთს აწყდებოდნენ) ვნებითის კონსტრუქციაში არ აისახება.

ბელურა ჩიტები ჟივყივებდნენ და თან მზეზე თბებოდნენ (ს. მაგლობ.).

[ცეროდენამ] ვაზების ქვეშ ცეცხლი დაანთო, მიუჯდა გვერდზე და თბებოდა (ზლაპ.) ქეგლ IV.

ვნებითის ფორმათა პასიურობის ხარისხის შემოწმება სხვა საშუ-ალეებითაც შეიძლება. კერძოდ, ვნებითის კონსტრუქციის წარმოქმნის კონვერსიული არსიდან გამომდინარე, ვნებითის შინაარსი შეიძ-ლება გადმოიცეს მოქმედებითი გვარის მრავლობითი რიცხვის ფორ-მით, რომელსაც განუსაზღვრელი სუბიექტი აქვს: იხატება = ხა-ტავენ, ითესება = თესავენ, იზრდება = ზრდიან, კეთ-დება = აკეთებენ, შენდება = აშენებენ (არნ. ჩიქობავა).

განუსაზღვრელპირიან წინადადებას ქართულში ქვემდებარეგაუ-ჩინარებული წინადადება ჰქვია. „ასეთ წინადადებაში ქვემდებარე გა-უჩინარებულია, მაგრამ მოქმედად მაინც ივარაუდება ვიღაცა გაურ-კვეველი პირი (თუ პირები), რომლის ვინაობაც არ არის განსა-ზღვრული“ (ლ. კვაჭაძე).

ასე რომ, წინადადებაში ვნებითის ფორმათა შენაცვლება მოქმე-დებითი გვარის განუსაზღვრელპირიანი მრავლობითის ფორმებით გრამატიკულად მოტივირებულია. შენაცვლებას ექვემდებარება რო-გორც ი-პრეფიქსიანი, ასევე სუფიქსიანი და უნიშნო ვნებითები, რო-მელთა სუბიექტი პასიურია, ამ საკონტროლო საშუალებას არ ექვემ-დებარება ენიანი ვნებითები.

შენაცვლების ფაქტებს წარმოვადგენთ „ქართული ენის განმარ-ტებითი ლექსიკონის“ მიხედვით:

ი-პრეფიქსიანი ვნებ.	დონიანი ვნებითები	უნიშნო ვნებითები
იბერება – ბერავენ	ბარდება – აბარებენ	ლპება – ალპობენ
იბნევა – აბნევენ	გუბდება – აგუბებენ	ქრება – აქრობენ
იბრიცება – ბრეცენ	გროვდება – აგროვებენ	თბება – ათბობენ
ილესება – ლესავენ	გამაიმუნდება – გამაიმუნებენ	ცდება – გამოუყე- ნებლად რჩება, ვერ
იპარსება – პარსავენ	ნიავედება – ანიავებენ	(არ) მოიხმარებენ...
იპტყვენება – პტყენიან	ზუსტდება – აზუსტებენ	
იპობა – აპობენ...	მთელდება – ამთელებენ	
	თხოვდება – ათხოვებენ...	

თ ე დ ო უ თ უ რ გ ა ი ძ ე

ჩ / ხ მოვნის ვარიანტები ძველ ქართულსა და თანამედროვე დიალექტებში

ნათესაობით და მოქმედებით ბრუნვებში **-მსა** და **-მთა** დაბო-ლოებები მიჩნეულია იმის საბუთად, რომ /i/ ფონემის „ე“ ვარიანტის პოზიციად ჩაითვალოს V-C, მსგავსად V-# პოზიციისა.

უკვე ხანმეტი პერიოდიდან ჩნდება ტენდენცია ე („ე“) დაიკარ-გოს კანონიერად მიჩნეულ ამ პოზიციაში (ხუმჯობეს, ხუტკბოს, იესუ-სი, იესუსსა...).

საშუალო ქართულში ნორმად იქცა ბ ა გ ე თ ა თ , თ ვ ა ლ თ ა თ ტიპის ფორმები (შდრ. ბაგეთათ, თვალთათ), რომელთაც „ვეფხის ტყაოსანი“ თანამიმდევრულად იცავს.

აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში V-C პოზიციაში, გან-სხვავებით V-# პოზიციისგან, „ე“-ს ველარ ვხვდებით, აღარ არსებობს „კ ა ლ ო მ ს“, „კ ა ლ ო მ თ“ ტიპის ფორმები (შდრ. „კ ა ლ ო მ“ მთის დიალექტებში).

აღნიშნული პოზიციების განხილვა საჭიროა ქართული ენის მარცვლის ბუნებიდან ამოსვლით, ე-ს (resp. „ე“-ს დაკარგვა ამ პოზი-ციებში შედეგია არაბუნებრივ კომპლექსთა დაძლევისა.

ნ ა თ ი ა ფ ო ნ ი ა ვ ა

აფხაზური ენის CVC ტიპის ზმნურ ძირთა ფონემური შედგენილობისათვის

აფხაზური ენის ფონეტიკა-ფონოლოგიის საკითხებს იკვლევდა არაერთი მეცნიერი. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია აკად. ქ. ლომთათიძის ღვაწლი.

ჩვენ შევისწავლეთ აფხაზურ ზმნურ ძირთა ფონემური სტრუქტურა სინქრონიული ასპექტით. საანალიზოდ აღებულია ყველა ის ზმნური ძირი, რომელიც შეტანილია აფხაზური ენის განმარტებითი ლექსიკონის ორტომეულში. გათვალისწინებული გვაქვს როგორც საკუთარი, ისე ნასესხები ზმნური ერთეულები.

აფხაზურ ზმნურ ძირებში რაოდენობრივად ყველაზე მეტი აღმოჩნდა CVC ტიპი. ამ მოდელის 90 ზმნური ერთეული დავადასტურეთ, რომლებიც განაწილებულია 11 სტრუქტურულ ქვემოდელში.

CVC სტრუქტურაში ხმოვანთა დისტრიბუციის თვალსაზრისით ასეთი სურათი გვაქვს: 46 ძირში წარმოდგენილია ა ხმოვანი, 40-ში გვხვდება ნეიტრალური ხმოვანი, რომელიც ხშირ შემთხვევაში ა-ს რედუქციითაა მიღებული, 2-ში დასტურდება ი, თითო ძირში რეალიზდება ე და ო.

ი, ე და ო ხმოვნების შემცველი ძირები ნასესხები უნდა იყოს.

გარკვეული შეზღუდვები ახასიათებს ცალკეულ თანხმოვნებს: ვ და პ არ გვხვდება არცერთ პოზიციაში, იშვიათია ყ და ჯ ფონემებიც.

CVC მოდელში ძირის თავიდან პოზიციაში თუ ხმულია წარმოდგენილი, ბოლოში მეტწილად გვექნება სონორი ან სპირანტი, იშვიათად — ხმული. აღნიშნული მოდელის თავიდან და ბოლოკიდურ პოზიციაში დასტურდება ხმოვნით გათიშული ასეთი მიმდევრობები: ხმული+ხმული, ხმული+სონანტი, ხმული+სონორი, ხმული+სპირანტი, სპირანტი+სპირანტი, სონორი+ხმული, სონორი+სპირანტი, სპირანტი+სონორი, სპირანტი+ხმული, სონორი+სონორი, სონანტი+სპირანტი.

CVC სტრუქტურაში არ შეგვხვედრია ხმოვნით გათიშული მიმდევრობები, რომელთა თავიდან და ბოლოკიდურ პოზიციაში იქნებოდა ერთი და იმავე რიგის თანხმოვნები. ეს შეზღუდვა არ ეხება ერთი და იმავე რიგის იდენტურ თანხმოვნებს. მაგ.: ბVბ დასაშვებია, მაგრამ არ დასტურდება ბVფ, ბVპ, ასევე ფVბ, ფVპ, პVფ, პVბ.

მსგავსი ვითარებაა ენაკბილისმიერ და უკანაენისმიერ ხმულებშიც (ეს ეხება მათ ლაბიალიზებულ და უკანაენისმიერთა პალატალიზებულ ვარიანტებსაც), ასევე ფარინგალურ თანხმოვნებში; ენაკბილისმიერ ხმულებში არის ერთი გამონაკლისი. ერთადერთ ძირში გვაქვს დათ მიმდევრობა: ან-დათ-ლა-რა „შეჯიბრება, შეცილება“. მისი წარმომავლობა ჩვენთვის უცნობია.

ერთი ძირეული მორფემის ფარგლებში ანლაუტსა და აუსლაუტში არ გვხვდება სისინა და შიშინა აფრიკატები: ძ ც წ ჯ ჩ ჭ, ასევე აფრიკატებთან ერთად ძირის სტრუქტურაში არ დასტურდება სისინა და შიშინა სპირანტები: ზ ს ყ შ.

ანლაუტსა და აუსლაუტში არ ფიქსირდება სისინა და შიშინა სპირანტებიც (აკრძალვა მოქმედებს შიშინა სპირანტების ლაბიალიზებულ და ინტენსიურ სახეობებზეც);

CVC მოდელში ასევე არაა მოსალოდნელი ერთი და იმავე რიგის უკანაენისმიერ და ლარინგალურ სპირანტთა მიმდევრობები, როგორცაა: ხVლ ღVხ (აკრძალვა ვრცელდება მათ ლაბიალიზებულ და პალატალიზებულ ვარიანტებზეც); ჰVჰ ჰVჟ ჰVპ ჯVჰ ჯVპ.

CVC მიმდევრობაში თავიდან და ბოლოკიდურად არაა დამახასიათებელი სონორები. მხოლოდ ერთ ძირში გამოვლინდა SVS მიმდევრობა, მაგრამ ისიც ნასესხები უნდა იყოს: ნგრ: ა-ნგრ-რა „გრძნობა, შეგრძნება“.

აფხაზურში ფართოდაა გავრცელებული CVC მოდელის ძირები. მათი ნაწილი ნასესხებია ან სახელური წარმოშობისაა. შესაძლოა, ამ მოდელის ზოგიერთი ძირი მიღებული იყოს ორმარცვლიან ძირთა რედუქციის შედეგად, კერძოდ, CV სტრუქტურის ზმნათა რედუქციური ვარიანტების რედუქციის გზით. თუმცა ამ მოდელის ყველა ძირის წარმომავლობის დადგენა დიდ სიძნელებთანაა დაკავშირებული.

მ ე დ ე ა ლ ო ნ ტ ი

ღმერთის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდისათვის

ღმერთის ლექსიკურ-სემანტიკურ ბუდედ მოიაზრება დარგობრივ-თემატური პრინციპით შერჩეული ლექსიკური მარაგი, რომლის

ამოსავალი ლექსიკური ერთეულია **ღმერთი**. ბუდის ფარგლებში არსებული ლექსიკური მარაგის კვლევა სამ საანალიზო მიმართულებას ითვალისწინებს:

1. საკუთრივ ლექსიკურ-სემანტიკური ანალიზი:

ა) დადგინდა ბუდის ლექსიკური მარაგის ოდენობა (200-მდე ლექსიკური ერთეული, ბუდის გარეთ არსებული ამავე სემანტიკის მქონე 20-მდე ლექსიკური ერთეულის გათვალისწინებით).

ბ) თავი მოიყარა ლექსიკური მარაგის 160-მდე სემანტიკურმა ველმა.

გ) განისაზღვრა ბუდის ლექსიკური მარაგის 8 მაგისტრალური სემანტიკური მიმართულება: **I:** „ზეციური უფალი ღმერთი“; **II:** „ანგელოზი და ხატ-ჯვარ-სალოცავები“; **III:** „კერპთა ღმერთი“; **IV:** „ღვთისათვის განკუთვნილი (შესაფერი)“; **V:** ღვთის მსგავსი“; **VI:** „ღმერთად ქცევა“; **VII:** „თვისებისა და რავგარობისა“; **VIII:** „დალოცვა-მისაღმება და ფიცი“.

დ) კვალიფიცირებულია, ერთი მხრივ, **ღმერთის** ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდის მინიმალური პოლისემიურობა, მეორე მხრივ, მაღალი სიხშირე **ღმერთის** შემცველი ასეულზე მეტი კომპოზიტისა და, მასთან შედარებით, **ღმერთ-ისგან** წარმოებულთა დაბალი პროდუქტიულობა ქართულში. ასევე შედარებით მცირე ჯგუფს ქმნის საკუთრივ ფრაზეოლოგიზმთა შემცველი VIII მაგისტრალური სემანტიკური მიმართულება („დალოცვა-მისაღმება და ფიცი“).

ქართული **ღმერთის** ლექსიკურ-სემანტიკური არჩევანის თვალსაზრისით, ყურადსაღებია ის, რომ კომპონენტი **ღმერთ-** კომპოზიტებში თითქმის უგამონაკლისოდ ინარჩუნებს „უზენაესი ღმერთის“ ან „ყოველივე ზეციურის“ სემანტიკას (შდრ. უკიდურესად მინიმალური კომპოზიტური წარმოება ქართული **უფალ-**ისა, რომლის 73 სემანტიკური ველიდან 85%-ზე მეტი „საწუთისოფლოს“ სემანტიკის შემცველია და მხოლოდ 15%-ზე მოდის „ყოველივე ზეციურის“ სემანტიკა).

ასევე, თითქმის უგამონაკლისოდ, ძნელდება **ღმერთ-** კომპონენტის ჩანაცვლება კომპონენტით **უფალ-** (შდრ.: გვაქვს **ღმერთკაცი** ან **ქე ღმრთისა**, და არა: უფალკაცი ან ქე უფლისა; **ღმრთისმშობელი**, **ღმრთისმეტყუელი** ან **ღმრთისმსახური**, და არა: უფლისმშობელი, უფლისმეტყველი ან უფლისმსახური და ა. შ.).

მეგრულ-ჭანური და სვანური ენების, ასევე ქართული ენის დიალექტთა შესაბამისი მონაცემების საფუძველზე დგინდება თითქმის იგივე ლექსიკურ-სემანტიკური არჩევანი.

2. ამოსავალი ლექსიკური ერთეულის (ღმერთის) ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ინფორმაცია:

ქართ. **ღმერთ-** <*ღარმათ- (ნიკო მარი);

ქართ. **ღმერთ-** <*ღერმათ- და <*ღრმათ- მ—რ > რამ მეტათეზისით (გ. კლიმოვი);

ქართ. **ღმერთ-** <*ღმართ- უმლაუტის შედეგად (ფენრიხი-სარჯველაძე);

ქართულიდან ნასესხობად მიჩნეულია მეგრულ-სვანური შესატყვისები:

მეგრ. **ღორონთ-**, ლაზ. **ღორმთ-** < საერთოლაზ. *ღმორთ- მ—რ > რ—მ მეტათეზისით, ასევე მთ>ნთ ასიმილაციით მეგრულში, და სვან. **ღერმეთ-ღერბეთ-** <*ღმართ- ანაბტიქსური -ე- ხმოვნით (ფენრიხი-სარჯველაძე)

ქართ. **ღმერთ-** ძირს პ. ფენრიხი სავარაუდოდ უკავშირებს ხატის ენაში დადასტურებულ ფუძეებს: **საღმურთობა** **საღამურთობა**.

3. ღმერთთან დაკავშირებული სათანადო საღვთისმეტყველო მასალის მოხმობა ეკლესიის წმიდა მამათა თარგმანებაზე დაყრდნობით.

ღმერთის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდის ამგვარად წარმოებულ ანალიზი ახალი კუთხით წარმოაჩენს ქართული **ღმერთის** სემანტიკური განვითარების ისტორიულ გზას, ბუდეში შემავალი დარგობრივ-თემატური ლექსიკის ენობრივ არჩევანს.

ე თ ე რ შ ე ნ გ ე ლ ი ა

ზოგი მეგრული ფუძის ეტიმოლოგიისათვის (მუსხ-ი//მოსხ-ი, თესხ-ი//თისხ-ი, მუსხნიშა(ხ), თესხნიშა(ხ)//თისხნიშა(ხ))

მეგრულში დასტურდება ლექსიკური ერთეულები: **მუსხ-ი/მოსხ-ი**, **თესხნი/თისხ-ი**, **მუსხნიშა(ხ)**, **თესხნიშა(ხ)/თისხნიშა(ხ)**, რომლებიც გვხვდება როგორც:

1) რიცხვითი სახელი: **მუსხი** „ბევრი“: მუსხი ვეხვეწი, მარა იწკვმა მუთუნქუ ვაგომირთვ „რამდენი ვეხვეწე, მაგრამ მასთან არაფერი არ გამივიდა“;

2) ნაცვალსახელი: ა) კითხვითი: **მუსხი** „რამდენი“: მუსხი კათა ქორდვ გოწოს ლებარდეს? „რამდენი ხალხი იყო შარშან ლებარდესი?“ ბ) მიმართებითი: **მუსხით** „რამდენიც“: კურდღელქი მუსხით იკვაკუ, თისხით ირულუა „კურდღელმა რამდენიც იკიკინა, იმდენიც ირბინაო“; გ) ჩვენებითი: **თესხი/თისხი** „ამდენი/იმდენი“: თესხი უმქური მუშო იფილითვ?! „ამდენი ვაშლი რისთვის იყიდეთ?!“ თისხი ჯაში კვათუა მუჭო შილვებდვ? „იმდენი ხის მოჭრა როგორ შეიძლებოდა?“

3) ზმნიზღდა: ა) ზომა-ოდენობის: **მუსხიშა(ხ)** „რა ზომამდვ“: სქან(ი) რინას შხვაშის ვამუძინანა, მუსხიშახ ეშე ვადიმაღალე „შენ სხვის ყოფნას ვერ მოგვიმატებენ, რა ზომამდვ (რამდენადაც) არ ამალდვ (ზევით).“ ბ) იგივე სიტყვა გვხვდება ჯერობა-ოდენობის მნიშვნელობით: „რამდენჯერ//ბევრჯერ, რამდენად“: მუსხიშა(ხ) მეზ/ფრთი, მარა აკაშა ვადომ/ზ/ფხვად „რამდენჯერ//ბევრჯერ მივედი, მაგრამ არცერთხელ არ დამხვდა“; მუსხიშა რე სქანი ჭურძენი? „რამდენად არის (რა ღირს) შენი ყურძენი?“ **თესხიშა(ხ)/თისხიშა(ხ)** „ამდენჯერ//იმდენჯერ//ამდენად//იმდენად“ (ესენი რაოდენობასაც გამოხატავენ): თესხიშა(ხ)//თისხიშა(ხ) ოკო გგმოჩენი, ვარა მუთუნი ვეიალე სქან(ი) გაჭირებას „ამდენჯერ//იმდენჯერ//ამდენად//იმდენად უნდა გაყილო, თორემ ვერაფერი ვერ აუვა შენს გასაჭირს!“

მუ-სხ-ი/მო-სხ-ი, მუ-სხ-იშა(ხ), თე-სხ(ი)/თი-სხ(ი), თე-სხ-იშა(ხ)/თი-სხ-იშა(ხ) აგებულებით რთული სახელებია. მათთვის ამოსავალი არის **სხ-** ძირი, რომელიც სემანტიკურად სიმრავლის გამომხატველი უნდა იყოს. ხოლო თავსართები: **მუ-//მო-** „რა“ კითხვითი ნაცვალსახელებია, **თე-//თი-** კი „ეს//ის“ — ჩვენებითი ნაცვალსახელებია.

ვსვამთ საკითხს მეგრულ საანალიზო ლექსიკურ ერთეულებში გამოყოფილი **-სხ-** და ქართული სიმრავლის გამომხატველ **სხ-** ძირების (სხმა „დება; შობა; მოყვანა; მოგვრა; დარგვა; აყვანა“) სემანტიკურ-ფონეტიკური შესატყვისობის შესახებ. შესადარებელ ფუძეებში გვაქვს ქართ. **სხ-** მეგრ. **სხ-** ძირების იდენტური შესატყვისობა (შდრ. ქართ. მსხალ-ი: მეგრ. სხულ-ი; ქართ. სისხლ-ი: მეგრ. ზისხირ-ი).

ვაჟა შენგელია

კვლავ იბერ- და იმერ- ფუძეთა შესახებ

იბერია || > **ივერია** ბერძნულ სამყაროში ცნობილი ტოპონიმია. შესაბამისად, ბუნებრივია, ცნობილია ეთნონიმი **იბერ** || > **ივერ**.

იბერ- ფუძე, მსამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული თვალსაზრისის შესაბამისად, **იმერ-**ს უკავშირდება (ნ. მარი, ი. ყიფშიძე). ამასთან, მიიჩნევა, რომ **იმერ-**ის **იბერ-**ად გარდაქმნა ბერძნულში მოხდა (კ. დანელია).

ვფიქრობთ, პროცესი **იმერ-** > **იბერ-** ქართველურ ენობრივ სამყაროში (კერძოდ, დასავლურ-ქართულ ენობრივ არეალში) შეიძლებოდა განხორციელებულიყო. ამასთან დაკავშირებით უნდა გავიხსენოთ **მ** → **ბ** პროცესი, რომელიც მეგრულ-ლაზურსა და სვანურს ახასიათებს:

1. მეგრულ-ლაზური ობიექტური პირის აღმნიშვნელი **მ** თანხმოვნის წინა პოზიციაში **ბ**-ში გადადის;

2. **მ** → **ბ** მეგრულ-ლაზურში საერთო-ქართულიდან მომდინარე თუ ნასესხებ სიტყვებშიც დასტურდება (შდრ. ქართ. **მზე** — მეგრ.-ლაზ. **ბჟა**, ქართ. **მრავალი** — მეგრ. **ბრელი**, ქართ. **მზითვე** — მეგრ. **ბზითი...**).

3. **მ** → **ბ** პროცესი გვაქვს სვანურში ქართულის შესატყვის სიტყვებში (შდრ. ქართ. **ღმერთი** — სვან. **ღერბეთ**, ქართ. **მარწყვი** — სვან. **ბასყ**, ქართ. **მლილი** — სვან. **მულულ** || **ბულულ...**).

იმერ- ფუძის (იმერეთ-ი) **იმიერ-** || **იმერ-**თან („იქით, გაღმა, გაღალმა; იმიერი, იქითა“) კავშირი ცხადია, ასევე ის, რომ ეს ფუძე დერივატია (ჩვენებითი ნაცვალსახელი **იმ** + **-იერ** სუფიქსი). ამასთან, არ არის შეუძლებელი **იმერ-** || **იბერ-** || **ივერ-** ფუძეთა ძველ ფონეტიკურ სახედ **ჰიბერ-** || **ჰიბერ-** || **ჰივერ-** მივიჩნიოთ (ი. ყიფშიძე).

მ ა ნ ა ნ ა ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე

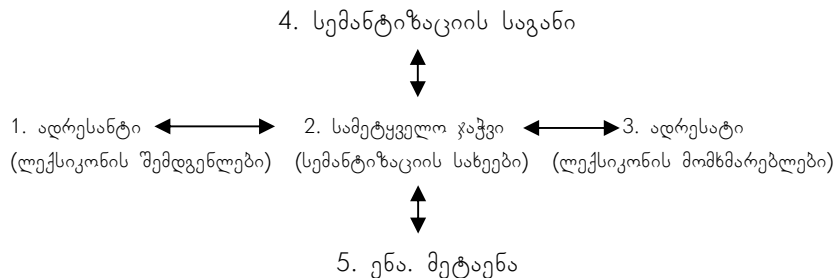
ლექსიკოგრაფიული სემანტიზაციის ვერბალური საშუალებები და ლექსიკონთა ტიპოლოგიის პრობლემა

ლექსიკოგრაფიული სემანტიზაციის ვერბალური საშუალებები, ფაქტობრივად, წარმოადგენენ ძირითად ლექსიკოგრაფიულ კატეგორიებს (სიტყვა, შესიტყვება, ფრაზემა, წინადადება, ტექსტი). ამ კატეგორიათა მეშვეობით, დიფერენციული ნიშნის სპეციფიკიდან გამომდინარე, ლექსიკონთა ტიპოლოგიის პრობლემა პრინციპულად უკავშირდება და მოიცავს კიდევ თარგმნისა და სემანტიზაციის რიგ პრობლემურ საკითხს.

ლექსიკოგრაფიული თვალსაზრისით განასხვავებენ სამი ტიპის თარგმანს:

1. ინტერლინგვისტური (განმარტება ხდება ერთი, უკვე მოცემული ენის სხვა ნიშნებით);
2. ინტრალინგვისტური (განმარტება ხდება სხვა ენის ნიშნებით);
3. ინტერსემიოტიკური (განმარტება ხდება სხვა სემიოტიკური სისტემის ნიშნებით).

თარგმანის ტიპების დადგენის საკითხი უშუალოდ მიემართება სემანტიზაციის (ახსნა, განმარტება, დეფინიცია) საკითხს. ლექსიკოგრაფიული სემანტიზაცია განისაზღვრება, როგორც პროცესი ან შედეგი სალექსიკონო ერთეულთა მნიშვნელობის ექსპლიკაციისა ვერბალური და არავერბალური საშუალებებით. სემანტიზაციის ზოგად თეორიაზე დამყარებული კომუნიკაციური მოდელი ლექსიკოგრაფიისათვის ასეთია:

მ ე რ ა ბ ჩ უ ხ უ ა

სვანური მიცემითის -ან სუფიქსი და მისი პარალელები სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენებში

თანამედროვე ქართველური ენა-კილოების ბრუნვათა სისტემაში განსაკუთრებული მახასიათებლებით სვანური გამოირჩევა. სვანური ბრუნებისთვის ნიშანდობლივია როგორც ქართულ-ზანური სუფიქსაცია, ისე საკუთრივ სვანური მარკერები. აქ თქმული ეხება მიცემითი ბრუნვის ნიშნებსაც, კერძოდ, სვანურში გამოიყოფა **-ს**, **-ჟ**, **-გნ/ -ან** დაბოლოებები, რომელთაგან **-ს** საერთოქართველურია (ნ. მარი, ვ. თოფურია), დასადგენია მიცემითის **-ჟ** და **-ან** სუფიქსთა გენეზისი.

კვლევის ამ ეტაპზე შეგვხვებით სვანური **-გნ/ -ან** ალომორფებს, რომლებიც რეალურად, როგორც დამოუკიდებელი მორფოლოგიური ინვენტარი, მხოლოდ ჩვენებით ნაცვალსახელთა ბრუნებისას გამონაწევრდება, შდრ.: ბზ. ალა „ეს“, მაგრამ ამ-გნ|ალა-ს „ამას“, ეჯა „იგი“, მაგრამ ეჯ-გნ|ეჯა-ს „მას“. ჩვენი დაკვირვებით, უფრო ძველი **-ან** სახეობიანი მიცემითი უცვლელად არის შემონახული ბალსქვემოურ დიალექტში: ეჯ-ან ხოჩელ ნომოჟ ჯაყრა „იმაზე კარგი არაფერი დაგმართოდეს“; ამ-ან ხოლა დარ ჯიწვადა „იმაზე უარესი არაფერი გინახავს“?...

სვანური **-ან** წარმოჩნდება ქართვ. ჩქარ-**ას**, იაფ-**ას**, ნელ-**ას** ტიპის მიც. (resp. ვითარებითი) ბრუნვის ფუნქციითაც, შდრ. სვან. მახე „ახალი“, მაგრამ მახა-**ნ** „ახლად“ (ვ. თოფურია), ასევე მეზგ-**ან**-მეზგ-**ან** „ოჯახ-ოჯახ“, ლაყურ-**ან**-ლაყურ-**ან** „საწოლ-საწოლ“.

სვანურში აკად. ვ. თოფურიას მიერ გამოყოფილ მიცემითი ბრუნვის რელიქტურ **-ან** ფორმანტს შესატყვისი უნდა ჰქონოდა ქართულსა და ზანურში. მოხსენებაში წარმოდგენილი თვალსაზრისის მიხედვით, ამოსავალი **-ან**, როგორც ისტორიულად არსებული მიცემითი ბრუნვის ნიშანი, უნდა იყოს შემორჩენილი შემდეგ ზმნისართებში: გვი-**ან** (გვი-**ან**-ი), შდრ. სვან. რა-გჟ — „დაგვიანება, დაყოვნება“, ძოლ-**ან** || წელ-**ან**, ნა-მეტ-**ან**... შდრ. ასევე დიალექტური ფორმები: აქ-**ან**-ე/ა, იქ-**ან**-ე/ა, მად-**ან**-ე/ა...

ეგვემ **-ან** გამოსაყოფია ზანურ ზმნისართებშიც: ჭუმ-**ან** — „ხვალ“, შდრ. ჭუმ-ე „id“, ამჭუმ-**ან** „ამ დილას“, ჭუმ-**ან**-ერი „ხვალ-ლინდელი“, ანწი-**ან** — „მომავალი“, გოწო-**ან** — „მარშანდელი“, ამდლ-**ან**(ერ-ი) „დღევანდელი“...

ცხადია, ყოველივე ზემოთქმული იმის მანიშნებელია, რომ ***-ან** ფორმანტი მომდინარეობს საერთოქართველური ფუძე-ენიდან, ის გამოიყენებოდა როგორც სახელთა ბრუნებისას (ფორმაწარმოება), ისე ზმნისართებში (სიტყვათწარმოება), შდრ. თანამედროვე **-ხ** ბრუნვის ნიშნის იგივეობრივი ფუნქციები ქართულსა და ზანურში (დღე-**ხ** / დღა-**ხ** „არასოდეს“).

საერთოქართველურ ბრუნვათა სისტემაში რეკონსტრუირებული ***-ან** სუფიქსის კანონზომიერი მორფოლოგიურ-ფონეტიკური შესატყვისი ჩანს ფუძენახური დატივის ნიშანი ***-ენ(ა)**, რომელიც ნახურ ენებში ერთადერთი ფორმანტია, შდრ. ბაცბ. დად „მამა“ — დად-**ენ** „მამას“, ინგ. ლოა „თოვლი“ — ლა-**ნა** „თოვლს“, ჩეჩნ. ბედარ „ტანსაცმელი“ — ბედარ-**ნა** „ტანსაცმელს“...

ჩერქეზული ენებიდან უბიხური ნათლად წარმოაჩენს **-ნ/-ნგ** ალომორფებს: ჭა „კარგი“ — ჭა-**ნ** „კარგად“, (ა)დახუა „ზაფხული“ — ადახო-**ნგ** „ზაფხულში“... მსგავსი ფუნქციითაა **-ნგ** აღჭურვილი აფხაზურ-აბაზურში, შდრ. ბზია „კარგი“ — ი-ბზია-**ნგ** „კარგად“.

დალესტურ ენათა ჯგუფში ისტორიულად არსებული **-ნ** მიც. ბრ. ნიშანი დღემდე მხოლოდ ლაკურ ენას შემორჩა: ბაკ-(რა) „გული“ — ბაკ-რა-**ნ** „გულს“. სხვა ენებში მიცემითი ბრუნვის **-ნ** აფიქსის არსებობის კვალი საძიებელი გამხდარა.

ერთი რამ თვალნათლივ გამოჩნდა, ***-VNV** ტიპის პროტოკავკასიური დატივი ისტორიულად ფუნქციონირებდა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ოთხივე ჯგუფის ბრუნვათა და ზმნისართთა სისტემაში.

ა ლ ე ქ ს ი კ ი ნ ჭ ა რ ა უ ლ ი

ეტიმოლოგიური შენიშვნა

საწმისი

1. ქართულ ეტიმოლოგიურ ლექსიკონებში სიტყვა „საწმისი“-ს ეტიმოლოგია არა ჩანს.

2. ივ. ლოლაშვილი ჩახრუხადის „ქება მეფისა თამარისი“-ს ლექსიკონში „საწმისი“ არის: „საწამისი, რაც საწამებელია“. იგი „დად-გენს“ ფორმებს: „სა წ მ ი ს, ს ა წ მ ი თ, ს ა წ მ ა დ“. მისი აზრით ს ა -

წ მ ი ს მეორედ არის ნაბრუნები და მიღებულია საწმისი (!). „აბ-დულმესიანის“ **საწმისი** კი ამ ავტორისთვის არის „მატყლი“.

3. **საწმისი** ← **საწჷმისი** „წმისის, ტენის შესაგროვებელი“.

4. ქართულ ეტიმოლოგიურ ლექსიკონებში სიტყვა მატყლს ქართული და ქართველური ენების ბგერათმესატყვისობები ცნობილია, სიტყვის (მიმღობის) ძირის სემანტიკა კი არ ჩანს, ვვარაუდობ, რომ ძირია **ტყ** (ტყ-ავ-ი), ე. ი. რაც ტყავზეა, რაც ტყავისაა (გ. დეეტერ-სი).

რ ო ე ნ ა კ კ ა დ უ ა

უსუფიქსო გარდაუვალ ზმნათა ფორმობრივ-სემანტიკური ანალიზისათვის სვანურში

სვანურ ენაში გარდაუვალ ზმნათა დიდი ნაწილი აწმყოში უსუფიქსოდ არის წარმოდგენილი, რაც **-ე, -ი(-ა)** ბოლოსართთა მოკვეცილ იხსნება (გ. თოფურია).

ნულ- ბოლოსართი ბუნებრივია საშუალო გვარის სტატიკურებისათვის, **-წლ...**, **-იელ...** ელემენტური ფორმებისთვის, ზოგი აქტიური სუბიექტის მქონე **ი-** პრეფიქსიანი ვნებითებისათვის და რამდენიმე გარდამავალი ზმნური ფუძისათვის. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ **-ე, -ი, -ა, Ø** ვარიანტები ერთმანეთთან არ მონაცვლეობენ, პარადიგმის შიგნით მუდამ ერთი და იგივე ფორმანტია წარმოდგენილი (ალ. ონიანი).

ხმოვანსუფიქსები აწმყოს ფუძის მაწარმოებელ ერთეულებს წარმოადგენენ და, აწმყოს ფუძის ჩამოყალიბების გარდა, ისინი გავლენას ახდენენ | სერიის ზოგიერთ მწკრივში მწკრივის ნიშანთა სხვადასხვა ვარიანტების გამოვლენაზე. სინქრონიულ დონეზე ხმოვანსუფიქსთა რიგში უნდა განვიხილოთ ნულ- სუფიქსიც, რომელიც პრეფიქსებთან ერთად გარკვეულ ყალიბს ქმნის და ამ ყალიბით სხვადასხვა სემანტიკური ჯგუფი წარმოიხინდება.

ყალიბი **პირის ნიშანი + ხმოვანპრეფიქსი + ძირი + Ø** საკმაოდ გავრცელებულია საშუალო გვარის ზმნებში. ძირითადი ნაწილი ამგვარი ყალიბის ზმნებისა ფუძედრეკადთა კატეგორიას მიეკუთვნება. ვ.

თოფურისას მიაჩნია, რომ ამ ტიპის საშუალო (**გიჭ...**, **ხ-ა-გიჭ...**) ზმნე-ბი ვნებითააგან (**გეჭ-ნ-ი...**) არის მიღებული. ჩვენი ვარაუდით, რელატიურ-გარდაუვალი **ხ-ა-გიჭ...** ტიპი მიღებულია არა ვნებითის **გეჭ-ნ-ი-**დან, არამედ აბსოლუტურ **გიჭ...** ტიპიდან... რომელიც არქაული სახით არის შემორჩენილი მისთვის დამახასიათებელი ფუძის გაუფორმებლობითა და სტატიკური მნიშვნელობით:

აბსოლუტ.	რელატ.
ფხნე (ეჭა) „დაფანტულია, გაშლილია“ (ის)	ხ-ა-ფხნე (ეჭა ეჭას „ის მას“)
ხნდ (ეჭა) „დარჩენილია“ (ის)	ხ-ა-ხნდ (ეჭა ეჭას „ის მას“)
გნჭ (ეჭა) „გაძლებულია“ (ის)	ხ-ა-გნჭ (ეჭა ეჭას „ის მას“)

მაგ.:

ათსგიდდა ი დაჯვლ მვ კალუქა **ფხნე** „გაიხედა და თხები (ყველა თხა) ეზოშია გაფანტული (ეზოშია გაშლილი)“.

მარე მაგ ცხეკს **ხაფხიე** „ყველა (კაცი ყველა) ტყეს არის მოდებული („ტყეს მოდებულია“)“.

ბაჟუმ მუთური ჯიგარ **ხიდ** სოფელისგა „ჭკუის დამრიგებელი (მასწავლებელი) მხოლოდ თვითონ არის დარჩენილი სოფელში („დარჩენილია სოფელში“)“.

თამარას ეშხუ გეზალ გარ **ხასიდ** „თამარას ერთი შვილი-დაჰყავს დარჩენილი“.

გარდა ფეძედრეკადთა კატეგორიის არქაული ფორმებისა, სვანურში გვაქვს გარეგანი სახეობის ლექსიკური ერთეულები, როგორც უწოდებს მათ ა. დავითიანი, ხოლო ზ. ჭუმბურიძე მსგავს ფორმებს აწმყოში ნულსუფიქსიან სტატიკურებად განიხილავს. მაგ.: **გლიჟ** „ბრიყვულად ზის (ან დგას)“, **გუილ** „თავშიშველი დგას“, **კუიკ** „კონტად ზის“ და სხვ.

დღესდღეობით მსგავსი აბსოლუტური ფორმები ნაკლებად იხმარება, მაგრამ მათგან ნაწარმოები რელატიურები საკმაო რაოდენობითაა. მაგ.: **ხ-ა-კუიკ** „მიცუცქულია“ (ის მას), **ხ-ა-ბიჯგ** „დაბჯენილია“, **ხ-ა-ყუიყ** „აყუნცია“, **ხ-ა-პიტყ** „აწეპია“, **ხ-ა-ბიდ** „აბღენძია“ და სხვ.

უღლების თვალსაზრისით **ხ-ა-გიჭ...** ტიპი ემთხვევა მოქმედებითი გვარის და არა ვნებითის ფორმებს: **ხიდ** — **ხუიდ-დჰს** „დარჩენილი ვიყავი“; **ხიდ-და** „დარჩენილი იყო“; **ხ-ა-ხიდ** — **ხუა-ხიდ-დჰს** „დარჩენილი ვყავდი“; **ხ-ა-ხიდ-და** „დარჩენილი ჰყავდა“.

ზემოაღნიშნული ყალიბით (**პირის ნიშანი + სმოვანიბრეფიქსი + ძირი + Ø**) იწარმოება აგრეთვე აფექტური (ე. წ. გრძნობა-აღქმის) ზმნები. მიჩნეულია, რომ ქართულში გრძნობა-აღქმის ლექსი-

კურ-გრამატიკული ჯგუფის ჩამოყალიბება დღესაც მიმდინარეობს (ნ. ლოლაძე), სვანურში კი ამ ტიპის ზმნებისათვის ფორმობრივად საკმაოდ სტაბილური მოდელი გვაქვს. ერთი და იმავე ყალიბით არის გადმოცემული განყენებულ სახელთაგან ნაწარმოები ზმნური ლექსე-მები:

მა-ნწამ „მოწონება“	—	ხ-ა-ნწამ „მოსწონს“
მა-კაფ „ნება“	—	ხ-ა-კაფ „ნებავს“
მა-ჟკაფ „რიდი“	—	ხ-ა-ჟკაფ „ერიდება“
მა-სდიფ „წყენა“	—	ხ-ა-სდიფ „სწყენის“ და სხვ.

ამ ყალიბით მსგავსი სემანტიკის ზმნათა წარმოება დღესაც პროდუქტიულია. ამის დასტურად შეიძლება მოვიყვანოთ მაგალითები ას-ლან ლიპარტელიანის ლექსიკონიდან:

- ხ-ა-ბრალ** „ებრალება“
- ხ-ა-ძნელ** „ეძნელება“
- ხ-ა-თაკილ** „ეთაკილება“
- ხ-ა-ხილ** „მოსწონს, ახალ ხილად მიაჩნია“ და სხვ.

ქართულში, როგორც ვიცით, ინვერსიული ფორმების გვერდით გაჩნდა არაინვერსიულიც (**მიყვარს — ვყვარობ, მი-კვირს — ვკვირობ**).

სვანურში ზემოაღნიშნული მოდელის ინვერსიულ ზმნებთან სემანტიკურად ახლოს მდგომი ჩანს სრულიად სხვა ფორმობრივი სტრუქტურის (ი/წ — -წლ...), არაინვერსიული ფორმები:

		აბსოლუტ.		რელატ.	
მა-ამბუ	„მიკვირს“	—	ხუ-ი-მბუ- წლ(მი) (მე)	„კვირობ“	ხუ-ე-მბუ- წლ (მე) მას)
მა-ტკლებ	„მენანე-ბა“	—	ხუ-ი-ტკლებ- წლ(მი) (მე)	„ვტუნწობ“	ხუ-ე- ტკლებ-წლ (მე) მას)
მა-ჟკაფ	„მერიდე-ბა“	—	ხუ-ჟკაფ- წლ(მი) (მე)	„ვრილობ“	ხუ-ე-ჟკაფ- წლ (მე) მას)

ქართულში **მიყვარს...** ფორმის პარალელურად **ვყვარობ...** ფორმის გაჩენას ფორმობრივი და ფუნქციური თანაზომიერი ცვლილების ნიმუშს უწოდებს ბ. ჯორბენაძე და ახალი ფორმობრივი სტრუქტურის გაჩენის მიზეზად I პირის აქტიურობას ასახელებს. ინვერსიული

სტატისტიკური ზმენების საპირისპიროდ პირდაპირი წყობის ცალების გაჩენის მიზეზად სისტემაში ხარვეზების შევსებისაკენ სწრაფვა მიაჩნია მ. სუხიშვილს და ამას ბუნებრივ პროცესად თვლის, რადგანაც ინვერსია გარდამავალი ზმენის თვისებაა. ჩვენი ვარაუდით გრძნობა-აღქმის ზმენებმა უკვე ჩამოყალიბებული ი/ე — **-წლ...** მოდელი გამოიყენეს, ერთი მხრივ, სუბიექტის აქტივობის გამოსახატავად და მეორე მხრივ, ინვერსიულ ზმენებს **-წლ** ელემენტიანი ფორმების სახით გაუჩინდათ არაინვერსიული ოპოზიცია, რომელთა გარკვეულ ნაწილს დროთა მეორე ჯგუფში ერგატიული კონსტრუქცია ახასიათებთ.

ნ ი ნ ო ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე

არსებით სახელთა ჯგუფები ქართულში

არსებით სახელთა ჯგუფების გამოყოფისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა მივანიჭოთ ფორმაწარმოებას და არა — შინაარსს... ამის მიხედვით აღრე არსებულისგან განსხვავებით დარჩება შემდეგი 4 ჯგუფი:

1. **ვინ და რა** ჯგუფის არსებითი სახელები;
2. **სულიერი და უსულო** არსებითი სახელები;
3. **საზოგადო და საკუთარი** არსებითი სახელები;
4. **აბსტრაქტული** არსებითი სახელები.

ვინ და რა ჯგუფის არსებითი სახელები

კითხვების მიხედვით არსებითი სახელები ორგვარია: **ვინ** ჯგუფისა და **რა** ჯგუფისა. **ვინ** კითხვა დაესმის ადამიანთა სახელებს, **რა** კითხვა — ყველა დანარჩენს.

კონტექსტის მიხედვით ზოგიერთი არსებითი სახელი შეიძლება სხვადასხვა ჯგუფს განეკუთვნოს. მაგ.: **ახალგაზრდობას** („ვინ“ ჯგუფი) ბაღში მოეყარა თავი; მაგრამ: მთელი **ახალგაზრდობა** („რა“ ჯგუფი) გაჭირვებაში გაატარა.

სულიერი და უსულო არსებითი სახელები

ნივთიერი სახის მქონე საგანი ორგვარია: სულიერი ან უსულო.

სულიერია საგანი, რომელსაც სამშვიდველი აქვს და საკუთარი ძალით მოძრაობს: ადამიანი, ცხოველი, ფრინველი, თევზი, მწერი, ქვეწარმავალი...

უსულოა საგანი, რომელსაც არც სამშვიდველი გააჩნია და არც საკუთარი ძალით მოძრაობა არ შეუძლია: ხე, მიწა, ქვა, ზღვა, მთა...

სულიერი და უსულო არსებითი სახელები განსხვავებულად იქცევიან სინტაქსური ურთიერთობის დროს, კერძოდ - ზმნასთან რიცხვში შეწყობისას.

საზოგადო და საკუთარი სახელები

სახელი შეიძლება იყოს **საკუთარი** ან **საზოგადო**.

ამათგან, საკუთარ სახელებში შედის:

1. **ადამიანთა** სახელები (ნინო, დავითი...);
2. **ადამიანთა გვარები** (ჭავჭავაძე, დადიანი, შენგელია...);
3. **ცხოველთათვის** შერქმეული სახელები (წიქარა, ღვინია...);
4. **გეოგრაფიული** სახელები (საქართველო, თბილისი, მტკვარი, მთაწმინდა...);
5. **ციურ მნათობთა** სახელები (მზე, მთვარე, ვენერა...);
6. **ჟურნალ-გაზეთების, დაწესებულება-ორგანიზაციების სახელწოდებები** („მნათობი“, თსუ...)

საკუთარი სახელები განსხვავებულად იბრუნიან... ამასთანავე, ბრუნების მიხედვით განსხვავებული ჯგუფები გამოიყოფა თვითონ საკუთარი სახელების შიგნითაც...

აბსტრაქტული სახელები

აბსტრაქტულ არსებითებში ვაერთიანებთ შემდეგი ტიპის სახელებს:

1. **არანივთიერი სახის მქონე** (სიხარული, ბედნიერება, სინანული...);
2. **ნივთიერებათა** (ოქრო, შაქარი, ბამბა, რძე, თაფლი...);
3. **კრებით** (ახალგაზრდობა, ხალხი, ერი, ნაძვნარი...);
4. **მოვლენის აღმნიშვნელ** (წერა, კეთება, სიყვარული...)

აბსტრაქტული სახელების ძირითადი თავისებურება ის არის, რომ მათ მრავლობითი რიცხვი არ ეწარმოებათ...

პროექტი „მთის კავკასიური ენები საქართველოში. III“

პროექტი ხორციელდება ქართველოლოგიის, ჰუმანიტარული და სოციალური მეცნიერების ფონდის (რუსთაველის ფონდის) № 026-08 გრანტის შესაბამისად.

ვ ა ჟ ა შ ე ნ გ ე ლ ი ა

საგრანტო პროექტზე მუშაობის მესამე წლის (IX-XII კვარტალები) შედეგების შესახებ

2010 წლის გეგმით გათვალისწინებული იყო საქართველოში წარმოდგენილი ექვსი ენობრივი (ბათუმელ აფხაზთა მეტყველება, ჩეჩნური ენის ქისტური დიალექტი, ბაცბური ენა, ხუნძური ენის ან-წუხური დიალექტი, ბეჟიტური ენა, უდიური ენა) სინტაქსის საკითხების ანალიზი, აგრეთვე, მცირე ლექსიკონების შედგენა და გამოკვლევების რედაქტირება.

მეცხრე კვარტალში შესწავლილ იქნა ატრიბუტული სინტაგმა (სახელური შესიტყვება) საკვლევ ენობრივ ერთეულებში, გაირკვა ის საერთო და სპეციფიკური, რაც მათ ახასიათებს სათანადო სალიტერატურო ენასა (აფხაზური, ჩეჩნური, ხუნძური) თუ დიალექტებთან შედარებით... გათვალისწინებული იქნა ატრიბუტული სინტაგმის კომპონენტთა წყობის, რიცხვისა თუ კლასში შეთანხმების ბრუნების საკითხები.

მეთე კვარტალში კვლევის ობიექტი იყო ზმნური შესიტყვება (პრედიკატული სინტაგმა) და ის სინტაქსური კონსტრუქციები, რომლებიც გარდამავალ თუ გარდაუვალ ზმნათა მონაწილეობით იქმნება.

მეთერთმეტე კვარტალში მოხდა უკვე შესრულებული სამუშაოების რედაქტირება-შეგება. მოეწყო ხუთი სამეცნიერო ექსპედიცია (მივლინება) ხუთ ენობრივ ერთეულზე დაკვირვების გასაგრძელებლად და მასალის მოსაპოვებლად (ბათუმი და მისი ახლომდებარე სოფლები, ახმეტის რაიონი — პანკისის ხეობა, ყვარლის რაიონის სოფლები — თიკი, სარუსო, ჩანტლისყურე, ოქტომბერი). ერთი ექსპედიცია (ახმეტის რაიონის სოფელი ზემო ალვანი) ჩატარება ვერ მოხერხდა

ობიექტური მიზეზების გამო, მაგრამ წინა წლებში მოპოვებული მასალა საკმარისია იმისათვის, რომ საჭირო მუშაობა ჩატარდეს.

მეთორმეტე კვარტალში საკვლევ ენობრივი ერთეულებისათვის მომზადდა ლექსიკონები (აფხაზურ-ქართული, ქისტურ-ქართული, ბაცბურ-ქართული, ხუნძურ-ქართული, ბეჟიტურ-ქართული, უდიურ-ქართული) — თითოეული 1000 სიტყვის მოცულობისა.

ამით სრულდება მუშაობა პროექტზე „მთის კავკასიური ენები საქართველოში“. ის ამოცანა, რომელიც დასახული ჰქონდათ პროექტის მონაწილეებს, შესრულებულია. წლის დარჩენილი დღეები მოხმარდება იმას, რომ ნაშრომებმა სრულყოფილი სახე მიიღოს.

მომავალ წელს დაიწყება ნაშრომების გამოცემა ცალკე მონოგრაფიების სახით.

ნ ა ნ ა მ ა ჯ ა ვ ა რ ი ა ნ ი

ბათუმელ აფხაზთა მეტყველების შესახებ. III

ახალდამწერლობიანი აფხაზური ენის ისტორია უკეთ აღდგება ნაკლებად შესწავლილი თქმების (კილოების) მონაცემთა გამოწვლილივით შესწავლის საფუძველზე.

აფხაზურ დიალექტთა გავრცელების ძირითად ტერიტორიას მოწყვეტილ აფხაზთა მეტყველება იძლევა ძვირფას მასალას აფხაზური ენის განვითარების გზის გასათვალისწინებლად.

ცნობილია, რომ ენობრივი მონაცემები სწრაფად ექვემდებარება ცვლილებას, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ესა თუ ის ენა განსხვავებულ ენობრივ სამყაროშია მოქცეული.

2010 წლის პირველი კვარტალში წარმოდგენილი იქნა აფხაზური ენის სინტაქსი. I. სახელური შესიტყვების (ატრიბუტული სინტაგმის) ანალიზი.

მეორე კვარტალში დამუშავდა სინტაქსი. II. ზმნური შესიტყვების პრედიკატული სინტაგმის ანალიზი. მესამე კვარტალი დაეთმო გამოკვლევებისა და ენათმეცნიერული ტექსტების გამოსაცემად მომზადებას. მუშაობა ჩატარდა არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის

კრიტიკული ანალიზისა და, აგრეთვე ჩვენ მიერ მოპოვებული ენობრივი მასალის საფუძველზე. მეოთხე კვარტალში გათვალისწინებულია მცირე ორენოვანი (აფხაზურ-ქართული) ლექსიკონის შედგენა-მომზადება.

პროექტის ფარგლებში 2010 წლის მესამე კვარტალში, სამეცნიერო გრანტით გათვალისწინებული სამუშაოს ფარგლებში 7. 06. 10. — 24. 07. 10 მივლინებით ვიმყოფებოდი ქ. ბათუმში და სოფ. ფერიაში, სადაც ვაკვირდებოდი აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა მეტყველებას.

ჩემი ინფორმატორები იყვნენ: როინ აგრა (52 წლის), თამაზ ჩიმა (44 წლის), ლიუდა ავა (84 წლის), ლუარა მეფორია (48 წლის), ირმა შარაშიძე (28 წლის), ლიანა არშა (53 წლის), მათგან ჩავიწერე აფხაზური მეტყველების ნიმუშები; ზღაპრები, ფრაზები, ანდაზები. (აუდიო და ვიდეო მასალა, რომელსაც წარმოვადგენ სამეცნიერო კონფერენციაზე)

ამჟამად მოპოვებულ მასალას ვამუშავებ.

როსტომ ფარეულიძე

რიცხვით სახელთა ზოგი თავისებურების შესახებ ჩეჩნური ენის ქისტურ დიალექტში

ქისტურ დიალექტში ისევე, როგორც ჩეჩნურ სალიტერატურო ენაში, გარჩეულია რაოდენობითი, რიგობითი, წილობითი და ჯერობითი რიცხვითი სახელები. ესენი განსაზღვრული რიცხვითი სახელებია. ამათ გვერდით არსებობს მცირერიცხოვანი განუსაზღვრელი რიცხვითი სახელებიც.

თვლის სისტემა ოცობითია. რიცხვითი სახელები თერთმეტიდან თვრამეტის ჩათვლით იწარმოება მოდელით ერთეულის აღმნიშვნელი სიტყვა + „ათი“: ცჰაათთ (ცჰაა' „ერთი“ + ათთ < ითთ „ათი“) „თერთმეტი“, შიითთ (ში' „ორი“ + ითთ „ათი“) „თორმეტი“...

ყველა ნახურ ენაში კლასიფიკაციის „ოთხის“ აღმნიშვნელი რიცხვითი სახელი და მისგან ნაწარმოები „ოთხმეტი“ და ოთხმოცი“ (ქისტურში: დ-ი' „ოთხი“, დ-იითთ „ოთხმეტი“, დ-ეჟუტყა „ოთხმოცი“).

ზოგი რაოდენობითი რიცხვითი სახელი ქისტურში ფონეტიკურად განსხვავებულია სალიტერატურო ენის მონაცემებისაგან. ასე, მაგალითად:

1. სალიტერატურო ენაში რთულ რიცხვით სახელებს შა დაბოლოება აქვთ, რომლის ფუნქციაც დადგენილი არ არის. იგი არ ჩანს ქისტურში. გარდა ამისა, დასახელებულ რთულ რიცხვით სახელთა მეორე კომპონენტს წარმოადგენს მარტივი ფუძე ითთ „ათი“, რომელსაც ბოლოკიდურ პოზიციაში -ა ხმოვანი არა აქვს. შდრ.::

სალიტ. ენა	ქისტური დიალექტი
ცჰაათთა	ცჰაათთ „თერთმეტი“
შიითთა	შიითთ „თორმეტი“
ჯოათთა	ჯოათთ „ცამეტი“...

2. ამავე სახელებში ქისტური და სალიტერატურო ენის მონაცემები განსხვავებულია ბგერითი შედგენილობითაც:

დ-ეითთა	დ-იითთ „ოთხმეტი“
აღხითთა	აღხათთ აღხეთთ აღხითთ „თექვსმეტი“
ჯურჰითთა	ვარაათთ ვარეათთ ვარითთ „ჩვიდმეტი“
ბერჰითთა	ბარაათთ ბარეათთ ბარითთ „თვრამეტი“

შდრ., აგრეთვე:

ტყმესნა	ტყნსთ „ცხრამეტი“
---------	------------------

იგივე სახელები ინგუშურში შემდეგი სახით დასტურდება:

დ-იითთა,	აღხათთა,	ჯურათთა,	ბარათთა.
----------	----------	----------	----------

ჩამოთვლილ სახელებში საინტერესოა **ღხ**, **რჰ** თანხმოვანთა კომპლექსების გამარტივების, დაშლის საკითხი ქისტურში, სადაც ზოგ არსებით სახელსა ზმნურ ფუძეში **ღხ** კომპლექსი **ჟხ**-ს იძლევა. შდრ.:

სალიტ. ენა	ქისტური დიალექტი
ნაღხა	ნოჟხ (< ნაჟხ) „კარაქი“
აღხა	ოჟხ (< აჟხ) „სალესი ქვა“
აღხა	ოჟხა (< აჟხა) „ჩეჩვა“...

შდრ., აგრეთვე

დ-აელხა	დ-იღხა დ-აელხა „ტირილი“.
---------	---------------------------

ამ ბოლო მაგალითში **ღხ** კომპლექსი სხვაგვარად არის შეცვლილი.

3. განსხვავებულია რიგობით რიცხვით სახელთა წარმოება ქისტურ დიალექტსა და სალიტერატურო ენაში. განსხვავება ფონეტიკის ფარგლებს არ სცილდება:

შოლდა	შოლოლოდ „მეორე“
ჯო'ალდა	ჯო'ოლოლოდ „მესამე“

დ-რალლა დ-იოლოლოდ „მეოთხე“
 ფხრალლა ფხიოლოლოდ „მეხუთე“
 ტყალლა ტყოლ(ლ)ოდ „მეოცე“...

ი. აღიროვეის მიხედვით, ქისტურში **ლლ**-ს ნაცვლად გვაქვს **ლ**. თავისებურად იწარმოება *წყა* „პირველი“, მაგრამ რთულ რიცხვით სახელებში დასტურდება ერთი-ს აღმნიშვნელი ფუძისაგან ნაწარმოები რიგობითი რიცხვითი სახელი *ცჰაოლოლოდ* „მეერთე“: ტყწ *ცჰაოლოლოდ* „ოცდამეერთე“... ნათელია, რომ ჩეჩნურში ვითარება ქართულისებურია.

4. ქართული -მაგ-ი სუფიქსს (შდრ.: ორ-მაგ-ი, სამ-მაგ-ი...) შესატყვისი ქისტურში არის **-ლხა**, რომელიც სპეციალურ ლიტერატურაში, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, აღწერილი არ არის. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში **-მაგ-ი** კვალიფიცირებულია როგორც სუფიქსი-მორფემოიდი, რომელიც დაერთვის რიცხვით სახელებს და გამოხატავს ჯერადობას (ჯორბენაძე., 1988). **-ლხა** სუფიქსით რიცხვითი სახელების წარმოება ქისტურში პროდუქტიული არ არის და შვიდის შემთხვევაში იშვიათად იხმარება. ასე, მაგალითად:

ცჰაა' „ერთი“ ცჰაა-ლხა „ერთმაგი“
 ში' „ორი“ შა-ლხა „ორმაგი“
 ეო' „სამი“ ეა-ალხა „სამმაგი“...

ჩვენი ვარაუდით, ორ-ის, სამ-ის აღმნიშვნელ ფუძეებში აღდგება თავდაპირველი ხმოვანი -ა (შდრ. დიალექტური ვარიანტები: შაჟ-ზ-ტყა „ორმოცი“, ეაჟ-ზ-ტყა „სამოცი“).

ლ ა ტ ა ვ რ ა ს ა ნ ი კ ი ძ ე

ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმათა წარმოების თაობაზე ბაცბურ (წოვა-თუშურ) ენაში

ბაცბურში გამოიყოფა ვითარებითი და მიმართებითი ზედსართავი სახელები.

ვითარებითი ზედსართავი სახელები ჩვეულებრივ ბოლოვდება ნა-ზალურ ხმოვნებზე: **ი^ნ** (ღელი^ნ სუსტი“, ყარჭი^ნ შავი“...), **ენ^ნ** (ღაზენ^ნ კარგი“, ყაპენ^ნ „მწარე“...), **უნ^ნ** (ლახუნ^ნ „დაბალი“, დაცუნ^ნ „მოკლე“...),

ონ^ნ (ჭაღონ^ნ „მაგარი“, დავონ^ნ „დიდი“...), **ან^ნ** (ზორან^ნ „მამაცი“, ხალან^ნ „საწყენი“...).

ვითარებით (იშვიათად მიმართებით) ზედსართავ სახელებში გარჩეულია ხ ა რ ი ს ხ ი ს ო რ ი ფ ო რ მ ა : და დ ე ბ ი თ ი და შ ე - დ ა რ ე ბ ი თ ი.

შე დ ა რ ე ბ ი თ ი ხარისხის მაწარმოებლად მიიჩნევენ სუფიქსებს: **-ხუ**, **-უნ**, < **-ხუ** (შიფნერი); **-გხ** (დემერიევი); **ხ** < **-ხუ** < **ხუ** (გაგუა); **-გხ** < **-უნ** < **-ხუ** (ჰოლისკი, გაგუა); **-ხ** (ჭრელაშვილი).

ბაცბურში შეიძლება გამოიყოს შე დ ა რ ე ბ ი თ ი ხარისხის მაწარმოებელი ს უ ფ ი ქ ს ე ბ ი : **-ხ || -ხუ**, **-გხ || -გხუ**, **-იგხუ**, **უნუ || ხუ**, რომლებიც დაერთვიან ბოლოხმოვნის ნაზალიაციამოშორებულ სახელობითის ფუძეს დავი^ნ („მსუბუქი“) — დავი-გხ („უფრო მსუბუქი“):

1. **-ხ (||-ხუ)** სუფიქსი გვხვდება **-უნ^ნ**-სა და **ურ^ნ**-ზე დაბოლოებულ ზედსართავ სახელებში: დაცუნ^ნ „მოკლე“ — დაცუნ-**ხ(უ)** უფრო მოკლე“, „შედარებით მოკლე“; ლახუნ^ნ „დაბალი“ — ლახუნ-**ხ** უფრო დაბალი“; ჯულურ^ნ „უშნო“ — ჯულურ-**ხ** უფრო უშნო“; ლამზურ^ნ ლამაზი“ — ლამზურ-**ხ(უ)** „უფრო ლამაზი“...

2. **-გხ(||-გხუ)** სუფიქსს ვადასტურებთ **ი^ნ**-ბოლოხმოვიან ზედსართავ სახელებში: დავი^ნ „მსუბუქი“ — დავი-**გხ** „უფრო მსუბუქი“; აარჭი^ნ „შავი“ — აარჭი-**გხ** „უფრო შავი“; თიში^ნ „ძველი“ — თიში-**გხ** „უფრო ძველი“; წინი^ნ „ახალი“ — წინი-**გხ** უფრო ახალი“; სტამი^ნ „მსხვილი, სქელი“, სტამი-**გხ** „უფრო სქელი, მსხვილი“...

3. **-იგხუ** სუფიქსი დაჩნდება **ენ^ნ**-ზე დაბოლოებულ ზედსართავ სახელებში: წეგენ^ნ „წითელი“ — წეგ-**იგხ^ნ** „უფრო წითელი“; ლაჯენ^ნ „მაღალი“ — ლაჯ-**იგხ^ნ** „უფრო მაღალი“; დარსტენ^ნ „მსხვილი“ — დარსტ-**იგხ** „უფრო მსხვილი“...

4. **-უნუ** სუფიქსი გამოიყოფა **-ო** და **ა-** ხმოვანფუძიან სახელებში: დავონ^ნ დიდი“ — დავონ-**უნ** „უფრო დიდი“; კაწყონ^ნ „პატარა“ — კაწყონ-**უნ** „უფრო პატარა“...

ზორან^ნ „მამაცი“ — ზორან-**უნ** „უფრო მამაცი“...

შემთხვევითი მოყვანილი **-ხ(||-ხუ)**, **-გხ(||-გხუ)**, **-იგხ(||-გხუ)**, **-უნუ(||-ხუ)** სუფიქსები მომდინარეობს **-ხუ<-ხუ** სუფიქსისაგან, მისი (**-ხუ** სუფიქსის) ნაირსახეობა შედარებითი ხარისხის ფორმებში ფონეტიკური ცვლილებების (მეტათეზისი, ხმოვანთა შერწყმა, მონაცვლეობა, დიფთონგიზაცია, ასიმილაცია) შედეგია. ნიმუშად წარმოვადგენთ **-ხ(||-ხუ)**, **-გხ(||-გხუ)**, **-იგხ(||-გხუ)**, **-უნუ(||-ხუ)** ს უ ფ ი ქ ს ე ბ ი ს ა თ ვ ი ს

ამოსავალი **-ხუ** სუფიქსის ცვლილების თითო შემთხვევა: 1. დაცუ-**ხ(უ)** („უფრო მოკლე“) < დაცუ-უ-**ხ(უ)** < დაცუ-უ-ხუ; 2. დავი-**გხ** („უფრო მსუბუქი“) < დავი-უხუ < დავი-ხუ; 3. წეგ-**იგხუ** („უფრო წითელი“) < წეგე-გხუ < წეგე-უხუ < წეგე-ხუ; 4. დაჯა-**უხ** („უფრო დიდი“) < დაჯა-უ-უხუ < დაჯაო-უხუ < დაჯაო-ხუ.

პარალელური ფორმები (ამოსავალი და მეორეული) დასტურდება ა. შიფნერთან (1856), დ. და ნ. ქადაგიძეების „წოვა-თუმურ-ქართულ-რუსულ ლექსიკონში“ (1984), XX ს.-ის სამოციან წლებში ჩაწერილ ტექსტებსა და თანამედროვე ბაცბურშიც: დაჯა**ოუხ** „უფრო დიდი“ || დაჯა**უხ**; დოხ**ოუხ** („უფრო დანგრეული“) || დოხ**უხ**; დაჯე**უხ** („უფრო კარგი“) || დაჯე**გხუ** || დაჯე**იუხ** || დაჯე**იგხ**... დაჯე**იგხ** („უფრო გრძელი“) || დაჯე**იგხ**... მაწრი**ხუ** („უფრო ტკბილი“) || მაწრი**გხ**; დაქი**ხუ** („უფრო კარგი“) || დაქი**გხ**...

ამოსავალია ზედსართავი სახელის შედარებითი ხარისხის ფორმები დაჯაოუხ, დოხოუხ... მაგრამ მაწრიხუ, დაქიხუ ფორმები მეორეულად შეიძლება მივიჩნიოთ: ხარისხის ფორმაში დაქი**გხ**... (**გხ** სუფიქსიდან იკარგება **გ** თანხმოვანი (დაქი**გხ** > დაქი**ხ**), **გ**-ს დაკარგვა ხშირად იჩენს თავს ბაცბურში. **ხ** იკავებს უფროობითი ხარისხის მაწარმოებელი სხვა სუფიქსების ადგილს (შდრ. დაჯე^ნ „კარგი“ — დაჯე^{იგხ} || დაჯე^{იხ}...

ბაცბური ზედსართავი სახელის შედარებითი ხარისხის **-ხუ** საერთოა ჩაჩნ. **-ხო**, ინგ. **-ლა** სუფიქსებთან.

ჩაჩნურ-ინგუმურში ზედსართავის შედარებითი ხარისხის ფორმას შესაძლებელია ჰქონდეს ზმნიზედის მნიშვნელობაც (შდრ. რუსული **выше** „უფრო მაღლა“ || „მაღლა“) ისევე, როგორც დადებითი ზედსართავი სახელისა და ზმნიზედის შემთხვევაში.

ბაცბურში შეინიშნება **აღმატებითი** და **ოდნაობითი** ხარისხის ფორმების ჩამოყალიბების ტენდენცია **ჰ** და **კაჟ** ნაწილაკებით: **ჰ** ნაწილაკი დაერთვის ზედსართავის შედარებითი ხარისხის ფორმას (დაჯეხუ-**ჰ** („ძალიან კარგი“, „საუკეთესო“) < დაჯეხუ („უფრო კარგი“) + **ჰ** ნაწილაკი), **კაჟ** ნაწილაკი — ზედსართავი სახელის სახელობითი ბრუნვის ფორმას (დაჯე^ნკაჟ („ცოტათი კარგი“) < დაჯე^ნ („კარგი“) — **კაჟ** ნაწილაკი.

ლ ე ვ ა ნ ა ზ მ ა ი ფ ა რ ა შ ვ ი ლ ი

ზოგ სინტაქსურ თავისებურებათა შესახებ ხუნძური ენის ანწუხურ დიალექტში

როგორც ცნობილია, იბერიულ-კავკასიურ ენათა დიდი ნაწილის მსგავსად, ხუნძურ ენაში არ მოიპოვება „ქონა-ყოლის“ აღმნიშვნელი ზმნური ფორმები. „ქონა-ყოლის“ სემანტიკა რომ გადმოსცეს, ვთქვათ, ამდაგვარ წინადადებაში „ძმას ცხენი ჰყავს“, ხუნძური ენა იყენებს შემდეგი სახის სინტაქსურ კონსტრუქციას: ვაცაასუღ ჩუ ბუგო, ზედმიწ. „ძმისა ცხენი არის“ (= „ჰყავს“); ასეთივე ტიპისაა წინადადება: დირ ჰარაც ბუგო, ზედმიწ. „ჩემი ფული არის“ (= „მაქვს“) და სხვა; ანუ ასეთ შემთხვევაში მეშველი ზმნა **ბუგო** („არის“) რეალურ სუბიექტს, როგორც წესი, მართავს ნათესაობით ბრუნვაში. „ქონა-ყოლის“ შინაარსის გადმომცემ ამ ტიპის კონსტრუქციას სპეციალისტები უწოდებენ პოსესიურ (*resp.* ნათესაობითიან) კონსტრუქციას (არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, 1962).

მაგრამ „ქონა-ყოლის“ შინაარსს ხუნძურ ენაში შეიძლება გადმოსცემდეს სხვა ტიპის სინტაქსური კონსტრუქციაც, რომელშიც **ბუგო** („არის“) მეშველ ზმნასთან რეალური სუბიექტი წარმოდგენილია || სერიის ლოკატიურ ბრუნვაში. ამრიგად გვაქვს ორი სახის კონსტრუქცია:

ვაცაასუღ-ლ ჩუ ბუგო (RS ნათ. ბრ.)

„ძმას ცხენი ჰყავს“

ვაცაასუღ-ჰ ჩუ ბუგო (RS || სერ. ლოკატ. ბრ.)

„ქონა-ყოლის“ შინაარსის გადმომცემი წინადადებები, რომლებიც || სერიის ლოკატიური ბრუნვის ფორმიან რეალურ სუბიექტს შეიცავენ, ხუნძურ ენაში ჯერ კიდევ

პ. უსლარმა დაადასტურა (პ. უსლარი, 1889). როგორც ამჟამად გარკვეულია, ნათესაობითიან (პოსესიური) კონსტრუქციის წინადადებებისაგან || სერიის ლოკატივიანი წინადადებები გამოირჩევიან იმით, რომ მათი მეშვეობით გადმოიცემა რისამე დროებით ფლობის შინაარსი (ზ. მალაევა, 2008).

|| სერიის ადგილობით ბრუნვიანი ანალოგიური კონსტრუქცია მოეპოვება ანწუხურ დიალექტსაც (გემყარებით ყვარლის რ-ნის სოფ.

თივე მოსახლე ანწუხელი ხუნძების ტოხურ-ჭადაქოლოთურ მეტყველებას), ოღონდ სალიტერატურო (resp. ჩრდილოური ხუნძურის) **-ჭ** ფორმანტის ნაცვლად აქ მის ფუნქციურ შესატყვისად გვევლინება სუფიქსი **-ხ**, მაგ., ბაბა-**ხ** ბუგუ დირ შარაშ „დედას აქვს ჩემი ფული“ (ზედმიწ. „დედასთან არის ჩემი ფული“), დი-**ხ** ჰედინაბ ჰუნარ თეყუ „მე ასეთი შესაძლებლობა არ გამაჩნია“ (ამჟამად და არა საერთოდ)...

წარმოვადგენთ სხვა მაგალითებსაც ანწუხური **-ხ** ლოკატივის (სალიტერატურო ხუნძურის **-ჭ** ფორმანტის ფუნქციური შესატყვისის) წინადადებებში გამოყენებისა.

სალიტერატურო ხუნძურში (resp. ჩრდილოურ ხუნძურში), სხვა კონსტრუქციათა შორის, ჩვეულებრივ გამოიყენება შემდეგი სახის ორი კონსტრუქცია:

ტუე დი-**ე** ტუხ[~]
„მომეცი მე წიგნი!“

ტუე დი-**ე**-**ე** ტუხ[~]
ანწუხურში ამ წინადადებებს შეესატყვისება:
ტუე დი-**ე** ტუხ[~]
„მომეცი მე წიგნი!“

ტუე დი-**ხ** ტუხ[~]

ნაცვალსახელთა ლოკატივიანი ფორმები (ლიტ. დი-**ჭ**-**ე**, ანწ. დი-**ხ**) რამდენადმე განსხვავდებიან მიცემითიანი ფორმებისაგან (ლიტ. დი-**ე**, ანწ. დი-**ე**) იმით, რომ წინადადებებში ისინი გადმოსცემენ ასეთ სემანტიკურ ნიუანსს: „მომეცი წიგნი რამდენიმე ხნით“, „მათხოვე წიგნი“...

სალიტერატურო ხუნძურში მოიპოვება ცალკეული ისეთი ზმნები, რომლებთანაც ირიბი დამატება II სერიის ლოკატიურ ბრუნვაში დაისმის ხოლმე; ასეთი ზმნებია, მაგალითად, ბ-ალაპიზე „ცქერა, ყურება“, ბ-ალაპუნ ჰუეზე „ლოდინი“ და სხვა. ანწუხურ დიალექტში შესაბამის ზმნებთან ირიბი დამატება ჩვეულებრივ **-ხ** სუფიქსით გაფორმებული გვხვდება. მაგალითები სოფელ თივის მეტყველებიდან: ქინულგუ დუ-**ხ** ლაპუ რუგუ „ყველანი შენ გიყურებენ“ (შდრ. ლიტ. ქინალგო დუ-**ჭ** რალაპუნ რუგო), მუნ ლაპუ წა დი-**ხ** ლა „შენ დამელოდე მე აქ!“ (შდრ. ლიტ. მუნ ვალაპუნ ჰა დი-**ჭ** ჰანიგ!)... მსგავს

ვითარებას წარმოგვიდგენს ზმნა-შესიტყვება როტუი ქეზე „შეყვარება“, მაგ., სალიტერატურო ხუნძურში: ჰასულ როტუი ქანა დოჰ დასალა-**უ-ჭ** „მას შეუყვარდა ის გოგო“. ეს წინადადება ანწუხურად ასეთი იქნება: ღუსულ როტუი ხალა ჰე დაალა-**ხ** (ფორმა დაალა-**ხ** ← დაალა-**უ-ხ** ← დას-ალა-**უ-ხ**, დას „გოგო, ქალიშვილი“)...

სალიტერატურო ხუნძურში ცნობილია II სერიის ლოკატიური ბრუნვის კიდევ ერთი დანიშნულება. როგორც დადგენილია, სუბიექტი II სერიის ელატივის ფორმაში გამოიყენება აგრეთვე უნებლიე, შემთხვევითი მოქმედების სემანტიკის გამოსახატავად (ზ. მალაევა, 2007). II სერიის ლოკატიური ბრუნვის ფორმანტი **-ჭ** ელატივის (დაცილებითის) ფორმაში იქნება **-ჭ-ა**. მაგალითად: ლიტ. დი-**ჭ-ა** ჰებ ლალატ ქანა „მე ეს შეცდომა უნებურად მომივიდა“ (ზედმიწ. „ჩემგან ეს შეცდომა მოხდა“... ანწუხურშიც უნებურობის სემანტიკას გადმოსცემს სუბიექტი ელატივის ფორმაში, თუმცა სალიტერატურო ენისაგან განსხვავებით, იგი წარმოდგენილია I სერიის ადგილობითი ბრუნვის ელატივის ფორმით: ანწ. დი-**ხ** ჰებ ლალატ ხა „მე ეს შეცდომა უნებურად მომივიდა“ (ანწ. დი-**ხ** ← დი-და-**ხა**)...

ლიტ. დი-**ჭ-ა** ისთაქან ბექანა
„მე ჰქია გამიტყდა“
(ზედმიწ. „ჩემგან ჰქია გატყდა“)
ანწ. დი-**ხ** ისთაქან ბექტვა

შდრ. ლიტ. დი-**ცა** (RS ერგ. ბრ.) ისთაქან ბექანა „მე ჰქია გავტეხე (განზრახ)“, ანწ. დი-**ლ** (RS ერგ. ბრ.) ისთაქან ბექა...

სოფ. თივის ანწუხელთა მეტყველებაში გვხვდება აგრეთვე თავისებური მორფემა **-დახ**. ეს ანწუხური ფორმა სალიტერატურო ხუნძურში ეფარდება II სერიის ალატივის (მიმართულებითის) **-ე** ფორმას. მაგალითები: ლიტ. დი-**ე** როყოსან ხაბარ შვეჭო, ზედმიწ. „ჩემ-თან-კენ სახლიდან ამბავი არ მოვიდა“ („შინიდან ამბავი არ მომსვლია“), შდრ. ანწ. დი-**დახ** რუყის ხაბარ შველეჭუ; ლიტ. დუცა ვაცასუ-**ე** ქალათ ჰვაჭიშ „შენ ძმას (ზედმიწ. „ძმას-თან-კენ“) წერილი არ მისწერე?“, შდრ. ანწ. დულ ვაცასუ-**დახ** ქალათ ჰვაჭიშ? და სხვა.

როგორც ჩანს, ანწუხურში მორფემა **-დახ** წარმომავლობით უნდა იყოს I სერიის ლოკატიური ბრუნვის ფორმანტი **-და**, რომელსაც დართული აქვს მიმართულების (ალატივის) გამომხატველი ანწუხური სუფიქსი **-ხ** (-და-**ხ**).

ანწუხური დიალექტის სინტაქსურ თავისებურებათა მაგალითებად შეიძლება მოვიყვანოთ აგრეთვე შემდეგი ფაქტები:

სალიტერატურო ენაში ზმნა **რისინე** („სიძულვილი“) გრძნობა-აღქმის გამომხატველი სხვა რამდენიმე ზმნის (*verba sentiendi*) მსგავსად რეალურ სუბიექტს, როგორც წესი, მოითხოვს I სერიის ლოკატიური ბრუნვის ფორმაში (**-და** ფორმანტი), ხოლო სოფ. თივის ანწუხურ მეტყველებაში იმავე მნიშვნელობის ზმნა **ბ-იჰანი** (სალიტერატუროსაგან განსხვავებით იგი ცვალებადია კლასისა და რიცხვის მიხედვით) რეალურ სუბიექტს მიცემით ბრუნვაში მართავს: დი-**გ-ე** ვ-იჰანონ ლა „მე (RS მიც. ბრ.) მძულს იგი (კაცი)“, დი-**მ-ე** მ-იჰანონ ლე „მე (RS მიც. ბრ.) მძულს იგი (ქალი)“; შდრ. ლიტ. ლიტ. დი-**და** (RS I სერიის ლოკატ. ბრ.) რისუნ ვუგო დოვ, დი-**და** რისუნ მიგო დო. საფიქრებელია, რომ ეს მოვლენა შეპირობებულია საპირისპირო მნიშვნელობის („სიყვარული“) მქონე ზმნასთან ანალოგიით: ანწ. **ბ-ატაჟი** „ყვარება“ (ლიტ. **ბ-ოტაიზე**), ანწ. დი-**გ-ე** ვ-ატაჟანა ლა „მე (RS მიც. ბრ.) მიყვარს იგი (კაცი)“, შდრ. ლიტ. დი-**მ-ე** ვ-ოტაჟულა დოვ; ანწ. დი-**მ-ე** მ-ატაჟანა ლე „მე (RS მიც. ბრ.) მიყვარს იგი (ქალი)“, შდრ. ლიტ. დი-**მ-ე** მ-ოტაჟულა დოვ და სხვა.

ნოდარ არდოტელი

ლაბიალიზებული კომპლექსის გამარტივებისათვის ბეჟიტურ ენაში

1. ლაბიალიზებული კომპლექსი, სხვა ახლომონათესავე ენათაგან განსხვავებით, ნიშანდობლივი არ არის ბეჟიტური ენისათვის. C + W სტრუქტურის კომპლექსი ფაქტობრივ ორი ფონემის შემჭიდროვებულ არითმეტიკულ ჯამს უდრის და, აქედან გამომდინარე, სპეციალურ ლიტერატურაში დელაბიალიზაციის პროცესზე საუბარი პირობითია [იხ. ხალილოვი 1995: 393]. სინამდვილეში ბიფონემური კომპლექსის პირველი ან მეორე კომპონენტის სხვადასხვაგვარი გზით (შერწყმა, სუპერაცია, მეტათეზისი...) დაკარგვის ფაქტები გვაქვს, მაგ.: საკ. ბეჟ. **ჟო** <***ღჟო**, ჰუნზ. **ჟჷ** < **ღჟჷ** (შდრ. საკ. დიდ. **ღ'ჟა**: ჰინ. **ღჟე**; ხვარ. **ღ'ჟე** „id"). „ძალი“, საკ. ბეჟ. გიტ-ალ <***გიტჷ**-ალ

(შდრ. საკ. დიდ. ეტჷ-ა "id"). „დასხმა“, საკ. ბეჟ. **დაკო** < **დაკჷო** ჰუნზ. რრ'კჷ <***რრ'კჷო** (შდრ. ხვარ. ლოკჷა "id") და მისთ.

2. მართალია, სხვა დიდოურ ენებში ლაბიალიზებული კომპლექსის გამარტივების შემთხვევები დასტურდება (ბიფონემური კომპლექსები ფაკულტატურად იცვლებიან მარტივი თანხმოვნებით), მაგრამ იგი თანამიმდევრულად და ბოლომდე მხოლოდ ბეჟიტურ ენაში არის გატარებული. ამას ცხადყოფს არა მხოლოდ შემოდამოწმებული ძირეული მასალა, არამედ სხვა ენათაგან შეთვისებული ლექსიკაც, მაგ.: ხუნძ. **ქჷენ** > ბეჟ. **ქენ** „საჭმელი“, ქართ. **ღვინო** > ბეჟ. **ღინო**...

3. ლაბიალიზებული კომპლექსების გამარტივება შეპირობებული ჩანს როგორც უშუალოდ ფონეტიკური ფაქტორით (მეზობელ ბგერათა ზეგავლენით), ისე წყვილბაგისმიერი არტიკულაციის შესუსტებით, რაც დამახასიათებელია არა მხოლოდ ბეჟიტურისთვის, არამედ ზოგადი ნიშანია ამ ენათა სინამდვილისთვის.

რომან ლოლუა

პრედიკატული სინტაგმის კონსტრუქციებისათვის უდიურ ენაში

უდიურ ენაში პრედიკატული სინტაგმის ოთხი ტიპის კონსტრუქცია გამოიყოფა; ესენია: ნომინატიური, ერგატიული, დატიური (ინვერსიული), პოსესიური (გენიტიური). პირის ნაცვალსახელთა სუბიექტად გამოყენების შემთხვევაში შეიძლება ვილაპარაკოთ ინდეფინიტიური კონსტრუქციის შესახებ (უდიურ ენაში პირის ნაცვალსახელთა სახელობითისა და ერგატივისათვის ერთი ფორმა გვაქვს).

ნომინატიურ კონსტრუქციაში, სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა მსგავსად, უდიურში პრედიკატს გარდაუვალი ზმნა წარმოადგენს, ხოლო სუბიექტს — ნომინატივით წარმოდგენილი სახელი (გაუფორმებელი ფუძე).

ერგატიული კონსტრუქციის შემადგენელი ნაწილებია: გარდამავალი ზმნა და მასთან დაკავშირებული ორი სახელი — რეალური სუბიექტი ერგატივში და პირდაპირი ობიექტი მიცემითსა ან სახელობითში. პირდაპირი ობიექტის გადმოცემა მიცემითის ფორმით მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათაგან მხოლოდ უდიურისთვისაა დამა-

ხასიათებელი. აღსანიშნავია, რომ ერგატივში დასმული სახელი რამდენიმე ერთპირიან (აბშუმ-ეს „სიცილი“; აბშუმ-ფ-ეს „გაცინება“) და გრძნობა-აღქმის ზმნებთანაც გვევლინება რეალურ სუბიექტად.

დატიურ (ინვერსიულ) კონსტრუქციას ოციოდე ზმნა ქმნის. უნდა აღინიშნოს, რომ ნიჯურ კილოში დატიური კონსტრუქცია მთლიანად მოშლილია, ხოლო ვართაშნულში იგი მოშლის პირასაა მისული — ამჟამად, როგორც წესი, *verba sentiendi*-ს ტიპის ზმნების სუბიექტი დასმულია ერგატიულ ბრუნვაში, თუმცა ჯერ კიდევ XIX ს. დასასრულსა და XX ს. დასაწყისში, როგორც უდიურ ტექსტობრივი მასალიდან ირკვევა (უდიური ოთხთავი, ზღაპარი „რუსტამ“; უდიური საანბანო-საკითხავი წიგნი „საძვი დას“ და სხვა), ვართაშნულში თანაბრად გამოიყენებოდა მიცემითი და ერგატიული ბრუნვის ფორმები (ბუნებრივია, გრძნობა-აღქმის ზმნათა სუბიექტის დასმა ერგატივში მეორეული მოვლენაა): *ტე ვაბტა ისუს-ა ანდაბ-ტუ-ბი იჩენ იჩ-ბოშ, თე ჭერინე იჩხო ზორ* „მაშინ *იესომ* (მიც.) *იგრძნო* თავის თავში, რომ მას ძალა გამოსვლია (წართმევია)“ (მრკ. 5, 30);

მაგრამ: *შეტაბახტინ-თე იროდ-ენ ბუ-ტუ-ყსა აჲელახ ჭურუკანე* „რადგანაც *პეროდეს* (ერგ.) სურს ბავშვი მოძებნოს (მთ. 2, 13).

მიუხედავად იმისა, რომ სუბიექტი ერგატივშია დასმული, გრძნობა-აღქმის ზმნები ვართაშნულში ინარჩუნებენ მიცემით-სუბიექტიანი სერიის პირის ნიშნებს, რაც გვაძლევს კიდევ დატიური კონსტრუქციის გამოყოფის საფუძველს.

უდიურ ენაში დატიური კონსტრუქცია თავისებურებას იჩენს: პრედიკატად ასეთ კონსტრუქციაში, გრძნობა-აღქმის გარდაუვალი ზმნების გარდა, გარდამავალი ზმნებიც გვევლინება: *აბაბაქ-ეს* „ცოდნა“; *აქ-ეს* „ხედვა“; *ანდაბ-ეს* „გრძნობა“; *ბაქ-ეს* (როდესაც გამოიყენება „შეძლების“ მნიშვნელობით); *ბუყ-ეს* (როდესაც გამოიყენება „შეყვარების“, „ნდომის“, „მოსურვების“ მნიშვნელობით); *იბაქ-ეს* „მოსმენა“; *იბბ-ეს* „მოგონება“, „გახსენება“; *ჩალხ-ეს* „ცნობა“.

რეალური ობიექტი, ერგატიული კონსტრუქციის მსგავსად, აქაც სახელობითსა ან მიცემითში გვექნება.

პოსესიურ (გენიტიურ) კონსტრუქციას მხოლოდ ერთი დეფექტიური ზმნა ბუ „ქონა“, „ყოლა“ ქმნის (ის მხოლოდ აწმყოსა და ნამყო-უწყვეტელის დროებს აწარმოებს, ხოლო დანარჩენ პარადიგმას *ბაქ-ეს* „ყოფა“, „არსებობა“ „გახდომა“ ზმნის დრო-კილოები ავსებენ). პოსესიური კონსტრუქციის სუბიექტია ნათესაობით ბრუნვაში დასმუ-

ლი სახელი. ზმნა ბუ „ყოფნის“ მნიშვნელობითაც გამოიყენება (მაგ., *ზუ ბუ-ზუ* „მე ვარ“) და ასეთ შემთხვევაში იგი ნომინატიურ კონსტრუქციას ქმნის.

განსხვავებული ვითარება დასტურდება ნიჯის დიალექტში. ვართაშნულ კილოში „ქონა“-„ყოლის“ აღმნიშვნელი ზმნის კონსტრუქციისთვის (ნიჯ. *ფუ*) დამახასიათებელი პოსესიური (გენეტიური) სერიის პირის ნიშნები შეიცვალა მიცემით-სუბიექტიანი სერიის პირის ნიშნებით, თუმცა მისი სუბიექტი, ვართაშნულის მსგავსად, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი, მაგ.: *ზაქარ-აჲ ფუ-თაუხ-ი სა ჩუგუხ, იჩ ცუი დეთარ* „*ზაქარიას* (ნათ.) ჰყავდა ცოლი, მისი სახელია ეთერი“...

გრძნობა-აღქმის ზმნების შემცვლელი დატიური კონსტრუქცია ნიჯურში, ვართაშნულისაგან განსხვავებით, შეიცვალა ერგატიულით: სუბიექტად *verba sentiendi* ზმნებთან მხოლოდ ერგატივში დასმული სახელი გვხვდება და, ამასთან, გამოიყენება სახელობით-ერგატივიანი სერიის პირის ნიშნები.

უდიურში ირიბი ობიექტის ბრუნვა ყველა კონსტრუქციასთან არის მიცემითი. ამას გარდა, ირიბ ობიექტად შეიძლება სუპერასივისა და -ლაზო „ზე“, „ზედა“ თანდებულდართული ნათესაობითის ფორმით შეგვხდეს.